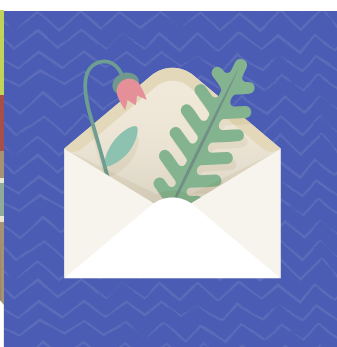
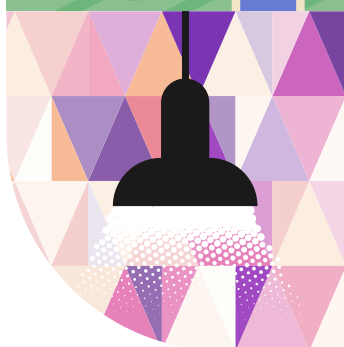

IK WOU DAT
WE HET VAK
TOEKOMST
HADDEN

IN PLAATS VAN
GESCHIEDENIS

Ramon, 9 jaar

Systeemdenken voor wereldburgerschapeducatie: dat is een mondvol! Deze praktijkgids reikt je handvaten en inspiratie aan voor deze boeiende materie.

Samen met docenten en studenten van lerarenopleidingen in vier West-Vlaamse hogescholen verdiepten we ons in de theoretische achtergrond maar vooral in de didactische werkkoffer van systeemdenken. We onderzochten de kansen en uitdagingen van systeemdenken voor wereldburgerschapeducatie.

Na een korte theoretische start, inspireren we je met kant-en-klare lessen en werkvormen aan de hand waarvan je aan de slag kan gaan met systeemdenken. We zetten ook de deur van een aantal klassen op een kier: gluur mee binnen en lees de ervaringen van de studenten lerarenopleiding.

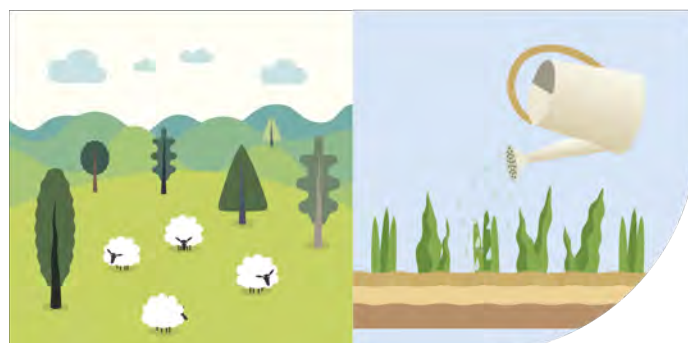
Ervaringen en uitspraken van kinderen, de schoolomgeving, lessen en thema's... ze bevatten allemaal kiemen voor lessen wereldburgerschap. Ook dat ontdek je in deze praktijkgids.

Wil je je eigen lespraktijk kruiden? De leidraad systeemdenken op maat van kleuters en kinderen uit de lagere school, helpt jou om goede vragen te stellen en zo het denken van de kinderen te stimuleren.

En wat is nu precies de waarde van systeemdenken om kinderen te laten groeien tot wereldburgers? We laten vier ervaren docenten uit de West-Vlaamse lerarenopleidingen hierover aan het woord.

Veel leesplezier!

Sabine, Ann en Wendy

INHOUD

- 1 Voorwoord
- 3 De wereld in je klas
- 7 SDG 4.7: wereldburgerschapseducatie
- 8 **LES 1 jongste kleuters** Bestuivertjes in het bloemenparadijs
- 11 **ECHO UIT DE KLAS jongste kleuters**
- 13 Systeemdenken en de SDG's: twee handen op een planeet!
- 15 **LES 2 oudste kleuters** Een kringetjes van jongens en meisjes
- 17 **ECHO UIT DE KLAS oudste kleuters**
- 18 Praten als een bulldozer: kleuters en het recht op een eigen mening
- 20 **LES 3 1ste graad** Van oorstok tot oorstokpaardje
- 22 **ECHO UIT DE KLAS 1ste graad**
- 24 **LES 4 2de graad** Kwetsbare vrede
- 26 **ECHO UIT DE KLAS 2de graad**
- 28 **LES 5 3de graad** Op de vlucht, opgelucht?
- 30 **ECHO UIT DE KLAS 3de graad**
- 32 Werkvorm Routekaart
- 33 Duurzame voeding: wereldburgers hebben er kaas van gegeten
- 37 Enquête: In welke mate ben ik al een systeemdenker?
- 38 Een leidraad voor systeemdenken in de klas
- 40 Docenten aan het woord
- 44 Wat betekent wereldburgerschap voor jou?

En ook nog:

Leidraad fiches

Dankwoord en colofon

Wereldwensen van kinderen

De wereld in je klas, een klas vol wereldburgers

Juf, waarom eten we eigenlijk altijd veggie op donderdag? Ik vind het soms niet lekker. Meester, A. zegt ik niet mag meejwerk omdat hij begrijpt mij niet. Kunnen we geen speciale dag voor stiefouders of plusouders organiseren? Sorry, ik ben te laat want tijdens de storm was er een boom in onze straat omgevallen.

ZIJN WIJ ALLEMAAL WERELDBURGERS OF WAT BETEKENT WERELDBURGERSCHAP?

Laat ons de term wereldburgerschap ontleden - *wereld* en *burger(schap)* - en daarbij eerst de loep leggen op **burgerschap**. Als burger ben je bij wet en juridisch lid van meerdere gemeenschappen: een gemeente, provincie, land. Dat lidmaatschap geeft je rechten maar ook plichten. Bv. je hebt het recht op bijstand in moeilijke tijden, maar je hebt de plicht om belastingen te betalen. Als mens kan je ook aanspraak maken op 'universele mensenrechten' die internationaal werden goedgekeurd en bekrachtigd. Burgerschap gaat over de wijze waarop je deel uitmaakt van en deelneemt aan de samenleving. Er bestaat geen definitie noch een codex van een *goede burger*. Wel spreken we over *burgerzin*, dat wil zeggen, het besef dat je deel uitmaakt van een gemeenschap/de samenleving en de bereidheid om je voor je medemens en het belang van de gemeenschap in te zetten.

Zijn we dan officieel lid of burger van de **wereld**? We hebben immers geen paspoort van een wereldstaat? Klopt, maar we zijn wel allemaal mens, deel van de mensheid. De wereld is de afgelopen decennia sterk

veranderd en geglobaliseerd, net als onze samenleving. Het antwoord luidt dus: we zijn allemaal op een bepaalde manier wereldburgers. Tonen we dan ook allemaal wereldburgerzin of wereldburgerschap?

We kunnen stellen dat **wereldburgerschap** betekent dat je je bewust bent van je **verbondenheid** met anderen en van de wederzijdse **afhankelijkheid** van elkaar. Bijgevolg vertrek je vanuit gelijkwaardigheid van mensen en toon je je bereid om je te engageren voor het belang van de gemeenschap op welke schaal dan ook – buurt, stad, land, continent en bij uitbreiding de wereld. Je toont interesse voor en je voelt je betrokken bij lokale en globale vraagstukken en reflecteert over je rol hierin. Zo kan je als individuele burger je engageren voor een klimaatvriendelijke omgeving maar evengoed kan je in je taalgebruik rekening houden met gevoeligheden. Hoe dan ook

verwijst wereldburgerschap naar de manier waarop we als burger deel (willen) uitmaken van onze eigen samenleving en hoe we als mensen in de wereld staan.

Duurzame ontwikkeling is bijgevolg onlosmakelijk verbonden met het concept van wereldburgerschap. Een betrokken (wereld) burger is zich ervan bewust dat individuele handelingen of keuzes, in welke vorm dan ook een impact hebben op de omgeving. Net omwille van onze betrokkenheid bij wereldwijde vraagstukken, is het in ieders belang om voldoende mondiale burgerzin aan de dag te leggen. Om dit te oefenen en hierin te groeien, is een cruciale rol voor het onderwijs weggelegd. De school is immers een unieke context in het socialisatieproces¹ van leerlingen waarbij de leerkracht en de school een belangrijke impact hebben op de ontwikkeling van hun kennis, vaardigheden én attitudes.

There are different interpretations of the notion 'global citizenship'. A common understanding is that it means a sense of belonging to a broader community, beyond national boundaries, that emphasizes our common humanity and draws on the interconnectedness between peoples as well as between the local and the global. Global citizenship is based on the universal values of human rights, democracy, non-discrimination and diversity. It is about civic actions that promote a better world and future.

(UNESCO, 2014, p. 6)

¹ Socialisatieproces naar pedagoog Gert Biesta. Het socialiseren van leerlingen betekent leerlingen waarden, gedrag, normen en wereldbeelden meegeven van de overheersende sociaal, culturele en politieke orde of groep.

“Wereldburgerschapeducatie bevordert het mondiaal bewustzijn van kinderen en stimuleert kritisch burgerschap om kinderen zo aan te moedigen tot een individueel en collectief engagement voor een rechtvaardige, solidaire en duurzame samenleving.”

(Kruit, z.d.)

WAT HOUDT WERELDBURGERSCHAPS-EDUCATIE IN?

1. Rijke leercontext

Net zoals Educatie voor Duurzame Ontwikkeling vertrekt wereldburgerschapeducatie vanuit de overtuiging dat de wereld aan verandering toe is en dat **onderwijs** daarin een **cruciale rol** speelt. De Verenigde Naties rolden hiervoor een plan uit m.n. Agenda 2030 of de **Sustainable Development Goals (SDG's)** waarin letterlijk het belang van deze educaties staat vermeld.

Deze duurzame ontwikkelingsdoelstellingen streven naar een wereld waarin een evenwicht bestaat tussen de sociale noden van mensen en de draagkracht van onze planeet.

Kwaliteitsvol onderwijs is volgens de Unesco dé sleutel tot het realiseren van deze duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (UNESCO, 2015). Het onderwijs dient daarbij niet om deze grote, maatschappelijke vraagstukken op te lossen. Wel kan onderwijs een omgeving creëren waarin kinderen leren bewuste keuzes maken voor en zodoende vorm te geven aan een duurzame samenleving.

De kracht en het potentieel van onderwijs bestaat in het ruimte geven aan de kinderen om te denken en te doen. Immers in het brandpunt van alle maatschappelijke uitdagingen moeten we niet enkel bepalen **wat** leerlingen moeten denken, maar hen ook leren **hoe ze moeten denken** (Bengtsson et al., 2018, p. 19). Wereldburgerschap-

educatie reikt levensechte vraagstukken aan als **rijke leercontext**. Binnen die context creëert de leerkracht authentieke oefenkansen voor leerlingen om de wereld kritisch in vraag te stellen, te herdenken en aan te passen.

Bv. In de kleuterklas biedt zwerfafval op de speelplaats context om te leren over en werken rond 'afval'. In de lagere school breid je het thema zwerfafval uit naar het wereldwijde vraagstuk van plastic soep.

Wereldburgerschapeducatie dicteert echter niet hoe een rechtvaardige wereld er dan wel precies moet uitzien en op welke wijze dit dan wel moet worden verwezenlijkt. Dat is immers voer voor heel wat debat. Wereldburgerschapeducatie wil net dit **debat** naar de voorgrond plaatsen. Het wil leerlingen warm maken om rond **mondiale vragen** aan de slag te gaan. Het biedt hen de noodzakelijke handvatten om goed geïnformeerd in de wereld te staan, stimuleert een respectvolle en empathische omgang met de ander, en scheidt handelingsperspectieven om zelf een engagement op te nemen voor meer mondiale rechtvaardigheid.

(Kruit, z.d.)

Wereldburgerschapeducatie beperkt zich daarbij niet tot **kennis**overdracht over deze vraagstukken, maar zet zeker zo sterk in op **vaardigheden en attitudes**. Wereldburgerschapeducatie kaart een onderwerp aan en start zodra je kinderen de ruimte geeft om dit onderwerp in brede zin te

verkennen, diverse verbanden te leggen en zich daarbij open te stellen voor andere perspectieven. Door linken te leggen tussen hier en elders, ontwikkel je daarbij het **mondiaal bewustzijn** van de kinderen.

2. Mondiaal bewustzijn: globaal ↔ lokaal

Wereldburgerschap kan je op 101 manieren in de lespraktijk inbedden: de kansen sluismeren in tal van activiteiten, lesonderwerpen maar ook in levensechte ervaringen.

- De wekelijkse veggiemaaltijd biedt gespreksstof over **duurzame voeding**. De leerling draagt tijdens de lunchpauze bij aan een duurzame voedingsketen.
- Een leerling worstelt met taal- of andere verschillen binnen de klas, een leerling bedenkt een idee om op school om te gaan met verschillende gezinsvormen: interessante prikkels om te werken rond **diversiteit**, stil te staan bij empathie, identiteit, samenwerken.
- De boom die omwaaide tijdens een intense storm kan een denkoefening over **klimaatwijziging** maar ook over dienstverlening in de maatschappij (brandweer, buurt, ..) in gang zetten.

Zodra je met de kinderen in dialoog gaat, leg je naargelang de leeftijd linken tussen hun leefwereld en de samenleving in bredere zin. Zo breng je een ruimer (mondiaal) perspectief binnen en zet je het venster op de wereld op een kier. Evengoed kan je linken leggen vanuit gebeurtenissen of situaties elders in de wereld: het is tweerichtingsverkeer!

In 2017 bracht de KULeuven in opdracht van het departement Onderwijs en Vorming van de Vlaamse Gemeenschap het eindrapport rond burgerschapeducatie in Vlaanderen uit. Deze studie getiteld “Internationale studie naar burgerzin en burgerschapeducatie” (International Civic and Citizenship Education Study 2016 – ICCS) bevroeg in 162 scholen ongeveer 2000 leerkrachten, 150 directieleden en 3000 14-jarigen over burgerschapsthema's zoals o.a. duurzame ontwikkeling, media en participatie. Het onderzoek categoriseert burgerschap in 'passief' versus 'actief' burgerschap of in drie invullingen van 'goed burgerschap'. Conventioneel burgerschap gaat over hoeveel belang je hecht aan de formele politieke structuren (gaan stemmen, lid worden van een partij, politieke discussies voeren, ...). Sociaal burgerschap heeft te maken met interesse en engagement voor de bredere maatschappij (activiteiten om het milieu te beschermen, opkomen voor mensenrechten, ...), en het passievere moreel burgerschap is verbonden met zaken als de wet naleven, andere meningen respecteren en je eigen levensstijl aanpassen voor het milieu. (Sampermans, 2017 p. 50-51)

3. Mini-samenleving in de klas

Kinderen zijn wereldburgers-in-spe: ze dragen de kiemen van **kritische, geëngageerde wereldburgers**. Ze vormen als inwoner en lid van verschillende, maatschappelijke groepen (gezin, klas, ...) maar ook als consument een schakel in mondiale vraagstukken. Ze kunnen een invloed hebben op het perspectief, de betrokkenheid en de manier van leven t.a.v. complexe maatschappelijke thema's (bv. klimaat, afval, ...) van hun (groot)ouders en dus op andere generaties in de maatschappij. (Ennes, M. et al., 2021, p. 763)

Inpraak, het recht op een eigen mening en deelname aan de samenleving werden als een **kinderrecht** bekrachtigd. Als leerkracht leg je bij wijze van spreken een maatschappelijk vraagstuk - waarop je zelf het sluitende antwoord niet kent - op tafel of in de kring. Kinderen kunnen dan in dialoog met elkaar en anderen dit vraagstuk verkennen. Tijdens het samen-denken en samen-werken nemen ze verschillende ideeën, invloeden, meningen ... , waar en ervaren op die manier de **klas als mini-samenleving**, waarin democratische waarden gelden. Een gemeenschappelijke maatschappelijke uitdaging wordt dan een democratische oefening.

4. Engagement

Wereldburgerschapseducatie prikkelt niet enkel het hoofd, maar ook het hart en de handen. Kinderen onderzoeken mondiale vraagstukken waarbij hun kritische geest,

motivatie en inlevingsvermogen worden gestimuleerd. Dat kan leiden tot ideeën en kansen om in actie te treden of op zijn minst te onderzoeken of en welke actie gewenst of haalbaar is. Zo ontwikkelen ze een **engagement** voor een rechtvaardige en duurzame samenleving.

5. Kritisch burgerschap

Wanneer kinderen aan de slag gaan met maatschappelijke vraagstukken, komen ze onvrijwillig in contact met andere opinies, mens- en wereldbeelden. Wereldburgerschapseducatie stimuleert hen om deze in vraag te stellen en problemen in de samenleving kritisch te onderzoeken. Een internationaal erkende sleutelvaardigheid voor wereldburgerschapseducatie die inzichten en tools aanreikt om aan mondiaal bewustzijn en kritisch burgerschap te werken, is systeemdenken.

Burgerschapscompetentie is een sleutelcompetentie in het Vlaams onderwijs die elke leerling moet beheersen van het kleuteronderwijs tot en met het einde van het secundair onderwijs. Burgerschapscompetentie wordt in de vernieuwde eindtermen voor het basisonderwijs opgenomen. Deze zijn bij het ter perse gaan van deze publicatie nog niet in gebruik.

‘Begin dichtbij, breid dan uit’

(Van der Zant, 2012)

‘De invloed van de wereld is simpelweg onontkoombaar’

(Van der Zant, 2012, p. 13)

SYSTEEMDENKEN

1. Wat betekent systeemdenken?

De grondleggers van systeemdenken voor duurzame ontwikkeling vind je in de Verenigde Staten. Denkers rond Donella Meadows e.a. uitten reeds in de jaren '70 hun bezorgdheid over de draagkracht van de planeet en andere mondiale problemen. Ze legden vanuit die bezorgdheid de fundamenten voor een nieuwe manier van denken en onderzoeken nl. 'systems thinking'. Linda Booth-Sweeney vertaalde inzichten uit het systeemdenken en ontwikkelde tools voor educatie o.a. voor kinderen.

Systeemdenken is een bepaalde manier van kijken naar en denken over de wereld en samenleving.

Maatschappelijke vraagstukken – ook wel duurzaamheidsvraagstukken genoemd – zijn vaak complex. De pasklare oplossing bestaat niet en er zijn steeds verschillende invalshoeken, elementen en perspectieven, maar ook (persoonlijke) waarden en normen mee verbonden.

Bv. de klimaatwijziging is een gevolg van de wereldwijde uitstoot van CO₂. De klimaatproblematiek heeft ook te maken met ontbossing, voedingsketen, energie, consumptie ... etc. Of en hoe we de klimaatwijziging willen bestrijden of oplossen, verschilt naargelang het mens- en wereldbeeld.

Systeemdenken helpt deze complexe vraagstukken te onderzoeken, te ontrefelen en er zo meer inzicht in te verwerven. Sys-

teemdenkers onderzoeken verbanden, vaak meer specifiek **oorzaak-gevolg-relaties**. Zo bedenken of ontdekken ze bij een kwestie meerdere oorzaken en gevolgen, ook onbedoelde en onverwachte.

Systeemdenkers **zoomen in en uit** op feiten en situaties: ze leggen de loep op de details maar hebben ook oog voor de ruimere context of het totaalplaatje. Uitzoomen houdt ook in dat je het onderwerp in een breder tijds- en ruimtekader bekijkt. Systeemdenken betekent verder het peilen naar de rol die delen in een geheel spelen en hoe die delen zich tot elkaar verhouden.

In maatschappelijke vraagstukken luiden steeds diverse stemmen want elke kwestie kan je vanuit diverse invalshoeken bekijken. Ook dat is systeemdenken: je eigen maar ook andere, **verschillende referentiekaders, perspectieven**, gevoelens en standpunten onderzoeken.

Systeemdenkers herken je aan een onderzoekend en kritisch denkvermogen waarbij een oordeel wordt uitgesteld tot een vraagstuk op verschillende manieren werd bevroegd, ontrafeld en onderzocht.

2. Waarom is systeemdenken relevant voor wereldburgerschapeducatie?

Niet enkel in internationale rapporten (UNESCO) maar ook in de vernieuwde Vlaamse eindtermen krijgt systeemdenken een plaats als sleutelcompetentie voor (wereld)burgerschap. In een van de bouwstenen wordt dit als volgt gedefinieerd:

Om voor een rechtvaardige en duurzame samenleving te kiezen en deze vorm te geven, is het van belang dat kinderen geïnformeerd zijn en de bestaande mensen wereldbeelden kritisch in vraag durven stellen. Systeemdenken geeft hiervoor een opstap door kinderen bewust verschillende perspectieven in kaart te laten brengen. Door doelgericht te kijken naar verbanden, gelijkenissen en verschillen tussen elementen of personen, stimuleer je kinderen om zich verbonden te voelen en respectvol om te gaan met diversiteit.

Tot slot leren kinderen door het systeemdenken delen en gehelen, oorzaken en gevolgen van een vraagstuk te analyseren en ontdekken ze hefboom punten waar ze in actie kunnen treden. Op die manier levert systeemdenken ook een bijdrage aan hun engagement.

“De wederzijdse invloed tussen maatschappelijke domeinen en ontwikkelingen en de impact ervan op de (globale) samenleving en het individu kritisch benaderen. De snelle veranderingen in de wereld kritisch benaderen vergt inzicht in hoe allerlei ontwikkelingen elkaar wederzijds beïnvloeden en impact hebben op de individuele burger, de samenleving als geheel en het leefmilieu, zowel lokaal als globaal. Duurzame ontwikkeling en systeemdenken staan daarbij centraal.”

(AVOHOKS, z.d.)

Bibliografie

- AHOVOKS (z.d.). *Sleutelcompetentie burgerschap*. <https://www.kwalificatiescurriculum.be/zestien-sleutelcompetenties>.
- Geraadpleegd op 15 juni 2021, van <https://www.kwalificatiescurriculum.be/sites/default/files/atoms/files/Sleutelcompetentie%20Burgerschap.pdf>
- Basisvaststellingen. (z.d.). *wijzjnkruit.be*. Geraadpleegd op 15 juni 2021, van <https://wijzjnkruit.be/wij-onderbouwen/basisveronderstellingen>
- Bengtsson, S., Barakat, B. & Muttarak R. (2018) *The Role of Education in Enabling the Sustainable Development Agenda*. Oxford.
- Biesta, G. (2015). *Goed onderwijs, functioneel of disfunctioneel? Over de school als oefenplaats voor volwassenheid*. In: in 't Veld, R. (red.). *De echte dingen*. Essays over de kwaliteit van onderwijs. Amsterdam: Gopher B.V, p. 57-68.
- Djapo (2015). *Methode systeemdenken: een denk- en werkwijze voor het basisonderwijs. 40 lessen en meer dan 50 werkvormen*. Leuven: Djapo.
- Ennes, Megan, Lawson, Danielle F., Stevenson, Kathryn T., Peterson, M. Nils, & Jones, M. Gail. (2021). *It's about time: perceived barriers to in-service teacher climate change professional development*. *Environmental Education Research*, 27 (5), 762-778. <https://doi.org/10.1080/13504622.2021.1909708>
- Sampermans, Dorien, et al. *ICCS 2016 Rapport Vlaanderen. Een Onderzoek Naar Burgerschapeducatie in Vlaanderen*. Centrum Voor Politicologie; Leuven, 2017. <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/international-civic-and-citizenship-education-study-iccs>
- UNESCO (2015). *Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning for all*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656>
- UNESCO (2016). *Global Citizens for Sustainable Development: A guide for students*. UNESCO. <https://www.unesco-vlaanderen.be/unesco-in-vlaanderen/unesco-scholen/unesco-handboeken>
- Van zandt, J. (2012). *Wereldburger met ketchup. Lesgeven over wereldburgerschap. Hoe doe je dat?*. Amsterdam: NCDO.

EDUCATION FOR
SUSTAINABLE
DEVELOPMENT AND
GLOBAL CITIZENSHIP

Tegen 2030 verwerven alle leerlingen kennis en vaardigheden die nodig zijn om duurzame ontwikkeling te bevorderen, onder andere via vorming omtrent duurzame ontwikkeling en duurzame levenswijzen, mensenrechten, gendergelijkheid, de bevordering van een cultuur van vrede en geweldloosheid, wereldburgerschap en de waardering van culturele diversiteit en van de bijdrage van de cultuur tot de duurzame ontwikkeling.

Jij draagt als leerkracht jouw steen bij aan **SDG 4.7** door wereldburgerschapeducatie een plaats te geven in je klaspraktijk. Wereldburgerschap is veelomvattend en kan ook op klasniveau heel ruim ingevuld worden.

Waar kan je dan precies rond werken en vooral: waar vind je materiaal voor je lessen of projecten rond wereldburgerschap?

- **Documentatiecentrum Wereldburgerschap** Roeselare:
Hugo Verrieststraat 22 (ingang via Cichoreistraat) - 8800 Roeselare
Open elke weekdag van 9 tot 16.30 uur
T 051 / 26 50 50 - M wereldhuis@west-vlaanderen.be
<https://www.west-vlaanderen.be/documentatiecentrum-voor-wereldburgerschap-0>
- **Klascement**
<https://www.klascement.net/wereldburgerschapeducatie/>: lesmaterialen, activiteiten en vormingen over uiteenlopende wereldburgerschapsthema's
- **Wereldlesidee Djapo**: gratis downloadbaar lesmateriaal rond duurzaamheidsthema's
<https://djapo.be/wereldlesidee-home>
- **Kruit**: kennis- en expertisecentrum voor wereldburgerschapeducatie
<https://wijzijnkruit.be/>

LES
1

#bijen #bloemen
#insecten #natuur

Gloop & Teo

BESTUIVERTJES IN HET BLOEMEN- PARADIJS

DOELEN

De kinderen:

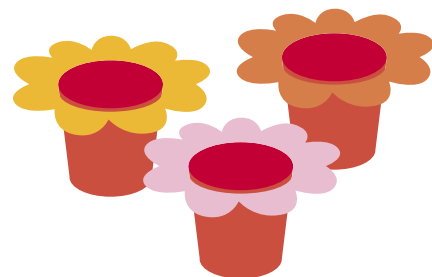
- ervaren dat insecten (stuifmeel en nectar van) bloemen nodig hebben om te eten;
- ervaren dat insecten door bestuiving voor nieuwe bloemen kunnen zorgen.

MATERIAAL

- Verhaal 'Een vacht vol gele bolletjes' op p 10 of www.djapo.be/systeendenken-praktijkgids
- +/- 10 emmertjes
- enkele mandjes
- pingpongballetjes, steentjes, pomponnetjes ... (= *stuifmeel*) kettingen met beelden van een vlieg, wesp, bij, vlinder, kever, lieveheersbeestje
- touw
- verschillende kleuren vingerverf
- enkele echte bloemen + enkele grote schetsen van bloemen

VOORAF

Knip +/- 10 cirkels uit gekleurd papier (of plastic) en bind die rond de emmers > de emmers worden *bloemen*. Maak halskettingen met beelden van insecten. Voorzie voldoende ruimte in een groter lokaal of op de speelplaats.

OPBOUW

- Activiteit 1** Een vacht vol gele bolletjes (verhaal)
Activiteit 2 Bloemenparadijs
Activiteit 3 Bijtjes in de klas

1

EEN VACHT VOL GELE BOLLETJES

Lees het verhaal 'Een vacht vol gele bolletjes'. Bespreek het verhaal:

- Wat zijn Gloop en Teo aan het doen? Wat hangt er in de vacht van Gloop?
- Wie komt er naar het stuifmeel gevlogen?
- Waarom houden bijen van stuifmeel?
- Bijen verzamelen stuifmeel. Het dient als voedsel voor de bijen.
- Is Gloop bang voor de bij? Waarom (niet)?
- Wie van jullie is er wel bang voor bijen? Waarom?

ANDERE PRIKKELS

- Kijk samen naar een animatie of een filmpje over bijen of vliegende insecten die van bloem tot bloem vliegen. (YouTube: zoekterm *bestuiving*)
- Ga in het voorjaar buiten op ontdekking naar vliegende insecten.
- Laat de kinderen bewegen en bijtjes nabootsen.
- Onderzoek samen een bloem: kijk, ruik, voel, ...Komt er stuifmeel uit de bloem op de vingers?
- Maak een chenille speelgoedbijtje, doop het in bloesuiker en vlieg ermee van bloem naar bloem: onderzoek samen hoe bestuiving werkt.

2

BLOEMENPARADIJS

STAP 1

Maak 2 groepen: een groep bloemen en een groep insecten.

Jullie zijn de insecten en jullie hebben grote honger. De bloemetjes hebben nectar en stuifmeel, dat lijkt op mini-kruimeltjes. Dat vinden jullie super lekker! Ga stuifmeel verzamelen om lekker van te eten.

De *bloemen* krijgen een emmer met stuifmeel en verdelen zich over de ruimte.

De *insecten* krijgen een halsketting en een mandje.

STAP 2

Elk insect stapt van bloem tot bloem en verzamelt het stuifmeel van de bloemen in zijn mandje. Stimuleer de kinderen om zich bewust te worden van de activiteit door vragen te stellen:

- Wie ben jij? Wat zit er in je mandje? Waar heb je dat gehaald? Wat doe je bij de bloem? Wat doet een insect op een bloem? Heb je al eens buiten een insect op een bloem gezien? Hoe zag die eruit?

VARIANT Laat alle kinderen insecten zijn en leg de emmertjes/bloemen verspreid in het lokaal.

STAP 3

Wissel van rol: bloemen worden insecten en omgekeerd.

3 BIJTJES IN DE KLAS

STAP 1

Werk met een klein groepje kinderen. Leg evenveel schetsen van bloemen op de tafel. Leg in het hart van elke bloem een klodder vingerverf: deze stelt het stuifmeel in de bloem voor. Verwijs naar het verhaal of naar een andere, gedeelde ervaring over hoe bijen bestuiven door van bloem tot bloem te vliegen.

- Wat doen de bijen op de bloem? Wat hing er op de vacht van Gloop? Wat gebeurt er met die onzichtbare bolletjes, het stuifmeel?

Het stuifmeel zorgt ervoor dat er nieuwe zaadjes ontstaan en nieuwe bloemen groeien.

STAP 2

De kinderen zijn bijtjes en stempelen het 'stuifmeel' met hun vingers van hun bloem op de andere bloemen. Zo kunnen de andere bloemen nieuwe bloemen maken en krijgen ze kleur. Laat de kleuters bv. op muziek als bijtjes rond de tafel zoemen terwijl ze stippen zetten op de bloemen.

- Wat doet de bij op een bloem? Wat gebeurt er als een bij naar een andere bloem vliegt? Wat als er geen bloemen zijn? Welke andere insecten eten stuifmeel? Hoe komt het dat er nieuwe bloemen groeien? Vind je dat leuk dat de bijen eten van de bloemen?

LAAT JE INSPIREREN!

Leidraad met tips om activiteiten systeemdenken te begeleiden op p. 38

Extra lesmateriaal op www.weekvandebij.be.

Echo uit de klas op p. 11

Een vacht vol gele bolletjes

VERHAAL

Gloop en Teo hebben dolle pret.
 Ze lopen om ter hardst door de wei.
 Enkel het hoofd van Gloop is te zien boven
 de bloemenweide.
 Teo kan je niet zien.
 Het gras komt hoger dan Teo.

'Ha-hoe!' gilt Teo. 'Ik was eerst!'
 'Proficiat, hoor!' roept Gloop terug. 'Jij was misschien wel het
 eerst aan de eindstreep, maar ik had de eindstreep het eerst
 gezien.'

'Oké, Gloop, dat is misschien wel waar, maar ik ben dubbel
 eerst, want ik ben de eerste die ziet dat jij onder de gele
 bolletjes hangt.'
 'En ik ben eerst omdat ik ... ' Gloop stopt plots met praten.

'Wat zeg je? Hang ik onder de gele bolletjes?'
 Hij kijkt naar zijn buik. Die is nog steeds groen, maar nu wel
 met gele spikkeltjes.
 Zijn voeten, buik en armen hangen er helemaal vol mee.

ZZZZZZ ...
 Een nieuwsgierige bij komt voorzichtig dichterbij. Gloop
 probeert rustig stil te blijven staan. Hij weet wel dat bijen niet
 gevaarlijk zijn. Je mag ze alleen nooit pijn doen.
 Daarom staat hij stil. Om de bij niet pijn te doen.

Vol vertrouwen komt de bij dichterbij.
 Zachtjes neemt ze één van de gele bolletjes uit Gloops vacht.
 En met het bolletje aan haar pootjes vliegt ze terug weg.

'Stuifmeel,' zegt Gloop. 'Ik hang helemaal onder het stuif-
 meel.'
 'Haha,' lacht Teo. 'Nu ben je net een bloem! Want stuifmeel
 komt van bloemen.'
 Gloop lacht ook.
 Wat fijn! Hij staat stil in het hoge gras. De zon schijnt op zijn
 vacht.
 Hij sluit de ogen en geniet.
 Wat is het heerlijk om een bloem te zijn!

ECHO uit de klas

1

JONGSTE
KLEUTERS

Studenten Emma, Caro en Sara (VIVES campus Kortrijk)
themaweek rond bloemen en bijen
(1ste kleuterklas, juf Lore in Sint Paulus Kortrijk)

Werkvorm:
gevoelensstouw

Zoem zoem zoem
Vlieg maar weer
Van bloem tot bloem
En daarna
Vlug vlug vlug
Naar je bijenkorfje terug

In de klas van juf Lore gonst het een week lang van activiteit. De studenten van VIVES ontwierpen een themaweek rond bloemen en bijen en voerden verschillende activiteiten uit waarbij de kinderen ruimte kregen om te onderzoeken, te verkennen, te ervaren en na te denken over het onderwerp *bloemen en bijen*.

Een week lang worden er verhalen voorgelezen, liedjes en versjes gezongen. Bij een imker bekijken de kinderen nieuwsgierig heuse bijenkasten. Met bamboe en andere materialen maken ze zelf een bijenhotel waarbij ze door vragen tot systeendenken worden gestimuleerd.

Lkr: Wat zie je aan de blokjes?

Kl: Er zit een gaatje in.

Lkr: Waarom zou er een gaatje in de blokjes zitten?

Kl: Voor de bijen.

Lkr: Zie je bij de bamboe ook een gaatje?

Kl: Ja, zo kunnen de bijen er invliegen.

TIP

Een bijenhotel leent zich om STEM-mig te werken met kleuters. Het biedt kansen om kleuters noden (van bijen) te laten detecteren, antwoorden te zoeken en problemen op te lossen. De link tussen de grootte van de gaatjes in het bijenhotel en de exploratieve activiteit waarbij kleuters onderzoeken welke bal (of bijenknuffel) door welke buis kan, is snel gelegd.

Bloemen zaaien

De bijen zorgen voor nieuwe bloemen, maar een bloem groeit niet vanzelf. De kinderen leren er alles over tijdens een zaai-experiment. Ze ervaren dat bloemen uit zaadjes groeien. Eerst versieren ze bloempotten en gaan dan aan de slag met het vullen van de potjes. Ze zaaien zaadjes in potjes met steentjes, zand of potgrond. De gevulde potjes met zaadjes worden zowel op donkere als op lichte plekken gezet. De kleuters worden tijdens de activiteit gestimuleerd tot systeendenken:

- Wat heb je nodig om bloemen te planten? Wat als je geen water of licht geeft? Waar plant je bloemen? Waarom plant je bloemen?

Na een aantal dagen onderzoeken de kinderen de bloempotjes en ontdekken ze dat er in potgrond een zaadje is ont-

kiemd. De studenten peilen bij de kleuters waarom er in de andere potjes niets groeit. Vervolgens vullen ze nieuwe potjes met potgrond en zaaien ze opnieuw.

"Juf, je moet de bloempotten toch niet in de kast zetten. Dat is niet zo slim hé."

Gevoelensstouw

Aan het einde van de themaweek kijken de kinderen terug: hoe blij voelden ze zich bij de verschillende activiteiten. Op een touw tussen een droeve en blij smiley hangen ze hun picto of naam. Zo hoeven ze niet héél blij of héél droevig te zijn maar iets tussenin. De studenten peilen ook naar wat de kinderen dan precies wel of niet fijn vonden.

JONGSTE
KLEUTERS

Studenten Robin, Jenka, Sharon en Stefanie (Howest Brugge) maakten deel uit van een professionele leergemeenschap rond systeemdenken en betrokkenheid. Ze werkten lessen rond bloemen en bijen uit, telkens in de 1ste kleuterklas in diverse basisscholen.

Werkvorm:
bloemenparadijs

Hoe behoud en/of versterk je de betrokkenheid van de jongste kleuters?

Varieer in de werkvorm: teken of visualiseer bloemen verspreid over de ruimte en maak van elk kind een insect. Zo kunnen ze allemaal tegelijk speels bewegen.

Concrete materialen zoals bloemenkransen, steentjes, knikkers ... gebruiken, zorgt ervoor dat de kleuters actief en enthousiast zijn.

Laat de kleuters de bloemen uitbeelden: door te wiegen op de wind, blaadjes te laten waaien of bloemen die opengaan en sluiten.

JONGSTE
KLEUTERS

Studenten July, Silke en Loki (Howest Brugge) werkten mee aan een professionele leergemeenschap rond systeemdenken en betrokkenheid. In de 1ste kleuterklas van diverse basisscholen werkten ze een activiteit uit tijdens de themawEEK rond Moederdag, met aandacht voor diversiteit.

Werkvorm:
Waar vind ik het?

Mama's tasje

De les start met het bekijken en betasten van verschillende tassen die moeders gebruiken: een sportzak, een boodschappentas, een handtas en een Afrikaanse mand. De kleuters vertellen over het gebruik van de tas en welke tas hun eigen mama al dan niet heeft.

De kleuters worden vervolgens door de werkvorm gestimuleerd om na te denken over delen en gehelen. In de kring staat een mand met allerlei voorwerpen die de kleuters zelf in een tas mogen steken. Daarna dagen de studenten de kleuters uit om stil te staan bij de voorwerpen. Zo zitten er in een tas veel koeken maar kan je een koek ook in een andere tas steken? Waarom hoort een koek wel of niet bij de *andere tas*? Op het gegeven 'mama doet boodschappen' vroegen de studenten door: 'Is het altijd mama die naar de winkel gaat?' Deze werkvorm bood zodoende kansen om de blik van de kleuters op *mama's* te verruimen. In alle klassen zetten de kleuters kleine stapjes richting systeemdenken en leren ze nadenken over verbanden en over gevoelens en meningen.

Tijdens het verdelen van de voorwerpen in de tassen, ontstaat er een discussie tussen 2 kleuters. Studente July grijpt een kans om door te vragen. Dit leidt ertoe dat kleuters inzien hoe eenzelfde voorwerp bij meerdere tassen past.

K11 legt een flesje water in de sporttas.

K12: Mijn mama steekt altijd een flesje water in haar tas voor als ik dorst heb.

De leerkracht toont een ander flesje water en geeft deze aan K12, die het in de handtas legt.

Lkr: Kan dit? Kan je een flesje water in meer dan een tas steken?

Stilte

Lkr: Waar kopen we water?

K1: In de winkel

Lkr: Wat doe je met de spullen die je koopt?

K1: Je legt ze in de (winkel)kar.

Lkr: Wat doe ik als ik het water wil meenemen naar huis? Neem ik dan de winkelkar ook mee?

K1: Neen!

Lkr: Waarin leg ik dan het water? In welke tas?

K1s: De boodschappentas!

SYSTEEMDENKEN EN DE SDG'S: TWEE HANDEN OP EEN PLANEET!

10 tips om de SDG's waar te maken in je klas

De SDG's (Sustainable Development Goals) of Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen zijn een plan om tegen 2030 van de wereld een betere en meer leefbare plek te maken. In 17 doelstellingen en 169 targets is vastgelegd hoe de planeet te beschermen en ervoor te zorgen dat er wereldwijd welzijn en vrede is voor iedereen. De doelstellingen zijn aan elkaar gelinkt. Ze bieden dus kansen om systeemdenken toe te passen door bewust te speuren naar verbanden tussen de SDG's onderling maar ook tussen lesonderwerpen en de SDG's. De SDG's kan je zowel op schoolniveau als in de klas als kompas gebruiken om aan wereldburgerschapeducatie te werken.

Laat je prikkelen door een kleine greep aan opdrachten en activiteiten om systeemdenken toe te passen op lesonderwerpen gelinkt aan de SDG's.

de werkvorm 'Paraplutje parasolletje'.

Onderzoek mogelijke oorzaken en gevolgen van (kans)armoede. Hoe beïnvloeden deze oorzaken en gevolgen elkaar? Gebruik

lucht, bewegen, klassfeer, ... Visualiseer dat in een denkwolk. Vergelijk een of meerdere elementen met situaties wereldwijd bv. in de actualies.

Verzamel samen elementen uit de klas/school die deel uitmaken van een goede gezondheid en welzijn: water, voeding,

- Als niet enkel jongens maar ook meisjes in het Zuiden naar school kunnen gaan, dan ...
- Als meisjes met auto's en jongens met poppen willen spelen, dan ...

Denk na over gevolgen door middel van het vormen van 'Als..., dan...'-zinnnetjes in een ketting.

van. Denk samen na hoe jullie dat gaan aanpakken.

Sluit de kraan in de klas af. Sta met de kinderen stil bij wat ze niet kunnen doen zonder water. Maak daar

Bezoek met de kinderen een kringloopwinkel of een wereldwinkel. Hoe denken verschillende mensen of groepen over (kwesities i.v.m.) deze winkels? Werknemers, klanten, winkeleigenaars in de buurt, uitbater supermarkt, de kinderen, boeren, verkopers, buurtbewoners, ...

Onderzoek de voordelen van een eerlijke prijs voor producten voor de boer in het Zuiden, lokale groente- of fruitteler, veeboer, ... Zijn er ook nadelen?

Maak kinderen gevoelig voor andere culturen a.d.h.v. prentenboeken of animatiefilms. Neem tijd voor het verkennen van de gevoelens en gedachten van de personages. Voorzie potloden van diverse huidskleuren en ga daarover in gesprek. Maak thema's als bv. homofobie bespreekbaar in de klas.

Toon de kinderen een fragment van een foto waarop een gevolg van klimaatverandering zichtbaar is. Gebruik verschillende foto's ook van gevolgen wereldwijd. Ze tekenen verder wat er zich volgens hen afspeelt. Geef ruimte aan de interpretaties en vertel nadien het volledige verhaal.

met levensechte materialen die je met touwtjes verbindt: wie heeft wat nodig? Neem ook de natuur wereldwijd bv. regenwouden, ijsbergen, ... onder de loep: welke rol spelen zij in het ecosysteem van de planeet?

Onderzoek hoe mens, dier en natuur verweven zijn met elkaar bv. tijdens Week van het Bos. Schets of maak een voedselweb

Ga in gesprek: hoe kunnen we ervoor zorgen dat een conflict niet erger wordt?

Vraag wat er gebeurt als je een trap krijgt op de speelplaats of als je niet mag meedoen met een spel. Maak hier een 'Siamese Rups' van: 'Welke zijn de gevolgen? Hoe kan dit aflopen?'

Laat kinderen samenwerken. Bevraag bij kinderen de voordelen en nadelen van alleen of samenwerken.

 <https://djapo.be/lessen-rond-sdgs/>

EEN KRINGETJE VAN JONGGENS EN MEISJES

#gender #diversiteit
#identiteit #gelijkheid
#kinderrecht

Wat betekent gender?

Gender omvat de maatschappelijke ideeën en verwachtingen rond 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid', die sociaal en cultureel zijn bepaald maar ook veranderlijk zijn. Al vanaf de geboorte worden meisjes en jongens (onbewust) in hokjes opgedeeld. Dit gebeurt op heel uiteenlopende vlakken: speelgoed, kleding, interesses, hobby's, studiekeuze, jobs? ... Deze les is geïnspireerd op de gratis downloadbare *Toolkit Gender in de kleuterklas* (uitgave van Rosa vzw).

DOELEN

De kinderen:

- ervaren/ontdekken gelijkenissen en verschillen tussen jongens en meisjes;
- vergelijken voorwerpen en/of afbeeldingen van meisjes of jongens;
- uiten hun gevoel bij het loslaten van stereotiepe kenmerken van jongens en meisjes.

MATERIAAL

- Smiley, logo kinderrecht en optionele afbeeldingen op www.djapo.be/systeendenken-praktijkids
- Afbeelding van een jongen, een meisje en van een jongen + meisje
- Touw + 1 wasknijper en picto per kind
- Aantal voorwerpen/kledingstukken ... die je kan linken aan een meisje en/of jongen

TIP

Kinderen hebben mogelijk andere ideeën over wat bij een meisje of jongen hoort. Voorzie een aantal voorwerpen of beelden dubbel: zo kan je de diversiteit aan meningen visualiseren.

VOORAF

- Download en print de afbeeldingen. Kies of vul aan met eigen alternatieve beelden.
- Verzamel een aantal afbeeldingen van jongens en meisjes die stereotiepe kenmerken in vraag doen stellen (bijv. brandweervrouw, balletdanser, man draagt jurk, bouwvakster, ...)
- Maak een gevoelenstouw: print een droeve en een blij smiley, bevestig die aan de uiteinden van een touw.
- Voorzie voor elk kind een eigen pictogram en wasspeld.

OPBOUW

- 1 Prikkel
- 2 Kom bij mij
- 3 Gevoelenstouw
- 4 Iedereen is gelijk (recht op identiteit)

Opmerking

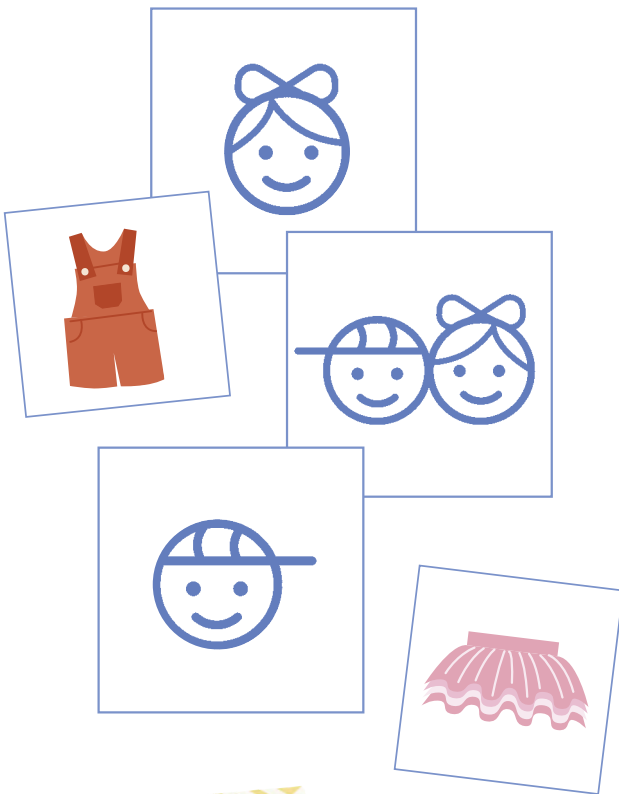
Genderbewust lesgeven betekent dat je kinderen de ruimte geeft om eigen voorkeuren te ontdekken. Misschien spelen de meeste meisjes graag met poppen en jongens liever met auto's, dat is oké. Belangrijk is dat je hen blijft stimuleren om een verscheidenheid aan speelgoed te ontdekken, zodat ze zelf kunnen beslissen waar ze graag mee spelen.

1 PRIKKEL

Prikkel de kleuters met een activiteit rond het thema *jongens en meisjes*. Hieronder een aantal suggesties:

- Lees en/of bekijk samen een prentenboek of verhaal dat een gesprek over **jongens en meisje** stimuleert.
- Voorzie een mand met verkleedkleden. Vraag de kinderen zich te verkleeden in iemand die ze later willen worden (beroep, rol in gezin, sprookjesfiguur, ...).
- Vertel een bekend verhaal of sprookje en verander daarin de jongens- en meisjesrollen bv. de 7 dwergen zijn meisjes, de kleine zeemeerman, Bob een vrouwelijke bouwer ...
- Laat de kinderen een collage of schets maken van speelgoed waarmee een bepaald personage graag zou spelen.
- ...

2 KOM BIJ MIJ

STAP 1

Verzamel de voorwerpen die je aan jongens of meisjes kan linken, in het midden van de kring of op tafel. Leg 3 afbeeldingen verspreid: een meisje, een jongen, een meisje en jongen samen.

STAP 2

Neem een voorwerp of beeld en vraag aan de kinderen bij wie dit hoort. Laat hen ook verklaren waarom.

- Hoort dit bij een meisje, een jongen of bij allebei?
- Wat zorgt ervoor dat jij dit bij ... zou leggen?

Herhaal dat een aantal keren zodat de kinderen de opdracht begrijpen.

STAP 3

Enkele kinderen kiezen en leggen zelf beurtelings een voorwerp bij een afbeelding. Bevraag telkens hun keuze.

- Hoort dit ... bij een meisje, jongen of bij allebei?
- Wat zorgt ervoor dat jij dit bij ... zou leggen?

Doe aan het einde nog een vraagronde. Geef kinderen de kans om hun mening te herzien door naar de anderen te luisteren.

- Is het oké dat ... bij meisje en/of jongen ligt of wil je dat nog verplaatsen?

Ik zie dat ... zowel *hier als hier* ligt. Dat betekent dat *kind a* en *kind b* er anders over denken.

STAP 4

Bekijk samen de 3 afbeeldingen en de voorwerpen die erbij liggen.

- Liggen de meeste dingen bij het meisje/jongen apart of liggen de meeste bij allebei? Hoe komt dat?
- Zijn er veel dingen die bij allebei horen?
- Wat is er anders/hetzelfde tussen jongen en meisje?
- Weet je op voorhand waarmee een meisje of jongen wil spelen of wat hij/zij wil worden?
- Weet jij dat – als meisje of jongen – zelf altijd?

REFLECTEER KORT

- Wat heb je gedaan met de voorwerpen/foto's? Waarom legde je iets bij een meisje of jongen of allebei? Waarover heb je nagedacht?
- Wat je hebt gedaan, is vergelijken en nadenken over wat bij elkaar hoort. Vond je dit wel of niet moeilijk? Wat vond je er moeilijk of gemakkelijk aan?

3 GEVOELENSTOUW

Toon het gevoelenstouw. Kies een aantal voorwerpen of afbeeldingen, bv. uit degene die de kinderen in de vorige opdracht onderzochten. Toon bv. een roze prinsessenjurk en vertel erbij dat een denkbeeldige jongen (of personage van een verhaal) die wil dragen of toon een beeld van een brandweervrouw.

De kinderen uiten hun gevoel bij het loslaten van een typisch kenmerk van een meisje of een jongen.

- Vind je dit heel leuk of minder leuk of helemaal niet leuk?

De kinderen bevestigen hun pictogram op het touw tussen de droeve en blij smiley en vertellen waarom ze zich er zo bij voelen.

4 IEDEREEN IS GELIJK

iedereen is gelijk

Toon de afbeelding van het kinderrecht 'iedereen is gelijk'.

- Wie zie je? Wat doen de kinderen? Hoe zien ze eruit? Zijn ze allemaal hetzelfde of anders?

Vertel dat alle meisjes en jongens **uniek** zijn, dat betekent: 'er is maar één van ieder kind, niemand is jou'. Vertel dat iedereen wel **gelijk** is, dat wil zeggen dat ieder kind zich goed en blij moet kunnen voelen zoals hij of zij is.

TIP

- Voorzie lege papieren poppetjes die de kinderen inkleuren, aankleden ... zoals ze zelf zijn. Hang de "iedereen-is-gelijk-klasketting" op.
- Tik tik wie ben ik? Blinddoek een kind en laat een ander kind ervoor staan. Dat kind zegt 'Tik tik, wie ben ik'. De kleuter met de blinddoek mag dan voelen en raden wie er voor hem staat.
- Zing samen een liedje over een kring van vriendjes. Gebruik in het liedje kenmerken van de kinderen van de klas.

LAAT JE INSPIREREN!

- Leidraad met tips om activiteiten systeemdenken te begeleiden op p. 38
- Activiteiten rond kinderrechten op p. 18-19

- Meer informatie rond gender in de kleuterklas op www.rosavzw.be/nl/aanbod.
- Extra duiding, lesmaterialen en tips rond kinderrechteneducatie op www.schoolforrights.be.

Echo uit de klas op p. 17

ECHO uit de klas

OUDSTE
KLEUTERS

Studente Lieselotte (VIVES campus Brugge) ging een week lang aan de slag rond het thema kinderrechten (3de kleuterklas, juf Julie in VBS De Groeitoren in Sint-Eloois-Winkel)

Werkvorm:
torens bouwen

Voor de basisschool worden er 4 wegen onderscheiden om aan kinderrechteneducatie te werken:

1. Kinderen informeren over kinderrechten
2. Werken aan kinderrechtenhoudingen en -vaardigheden
3. Thema's en projecten verrijken vanuit kinderrechten
4. Kinderrechten en kinderrechtenhoudingen als rode draden doorheen het schooljaar

Lieselotte introduceert de kinderrechten door een kort verhaal van Gloop en Teo die een lappenpop uit een brandend huis redden. Geprikkeld door vragen onderzoeken de kinderen de lappenpop: 'Zou het een jongen of meisje zijn?' De kinderen maken van de pop een jongen en dus moet er een naam worden gekozen. 'Wat heeft de pop nog nodig?' Elke vraag die peilt naar een nood van de pop, biedt een kans om een kinderrecht binnen te brengen: identiteit, bescherming, voeding, ...

Lieselotte

"Kinderrecht is een abstract en op het eerste zicht moeilijker begrip voor kleuters. Je laat de kleuters er kennis mee maken aan de hand van concrete activiteiten. Laat enkele kleuters die het begrip al wat beter begrijpen, het uitleggen aan de andere kleuters, of laat de kleuters er onderling over in gesprek gaan."

Kleuter

"Een recht is iets dat we nodig hebben om te kunnen leven. Niet iedereen heeft eten, een huis of kleren. Om ervoor te zorgen dat alle mensen fijn kunnen leven, hebben ze de rechten uitgevonden. Er bestaan ook rechten speciaal voor de kindjes. Want wij weten nog niet zoveel. Onze mama's, papa's en iedereen die voor ons zorgt, moet ervoor zorgen dat we krijgen wat we nodig hebben."

Nadat de kinderen hebben kennisgemaakt met enkele kinderrechten speelt Lieselotte een poppenspel over wespen, gelokt door de appel van Teo.

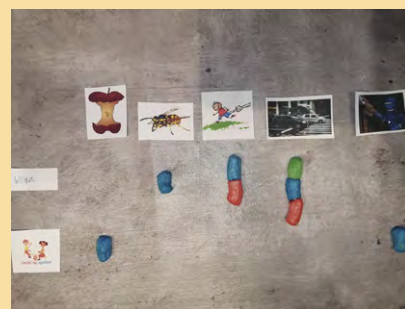
Gloop en Teo eten een appel in de tuin. Gloop brengt de opgegeten appel naar de composthoop. Teo heeft hier geen zin in, hij laat de appel op de tafel liggen. Plots horen ze iets zoemen: een wesp! Niet veel later vliegen er telkens meer en meer wespen rond de appel. Gloop en Teo verstoppen zich onder de tafel. Maar ook hier worden ze achtervolgd door de wespen. Ze lopen zelf de straat op. Ook daar blijven de wespen hen achtervolgen. Gevaarlijk steken ze de straat over, zonder te kijken. Ze rennen zo hard als ze kunnen tot Teo plots tegen een grote meneer botst. Gloop en Teo leggen het probleem uit: de vriendelijke meneer belt de brandweer. De brandweer verwijdert het wespennest. Zo kunnen Gloop en Teo terug veilig in de tuin spelen.

Na het verhaal onderzoeken de kinderen oorzaak-gevolg-relaties aan de hand van de werkvorm 'Torens bouwen'. Ze krijgen elk een aantal blokjes. Daarmee bouwen ze mini-torentjes door blokjes toe te voegen of weg te nemen, naargelang er elementen meer of minder in het verhaal aanwezig zijn. Lieselotte stelt hierbij doelgericht vragen:

- Wat gebeurt er als de appel op de tafel blijft liggen? Dan zijn er *meer* wespen. Wat gebeurt er als Gloop zijn appel weggooit? Dan zijn er *minder* wespen. Wat als de brandweer komt?

Lieselotte verrijkt diverse thema's vanuit de kinderrechten. Lees hieronder hoe ze het thema brandweer en veiligheid aangrijpt om de kleuters over kinderrechten te laten nadenken. Ze start met de eerste weg nl. de kleuters informeren over kinderrechten aan de hand van een lappenpop.

De kinderen leggen tot slot het verband tussen de ervaringen van Gloop en Teo en kinderrechten. Lieselotte toont de kinderrechten en vraagt welk kinderrecht bij dit verhaal past en waarom.

De kinderen herkennen het recht op spelen, op veiligheid en bescherming. Opnieuw bouwen ze torens maar ditmaal toegepast op *kinderrechten*. Per situatie en per kinderrecht bouwen ze al dan niet een toren.

Is Gloop nu meer of minder aan het spelen? Is er meer of minder veiligheid? Waarom denk je dat?

Lieselotte

"Neem de tijd om tijdens de werkvorm door te vragen. Geef de kinderen daar bedenktijd voor. Welke situatie of wat precies zorgt ervoor dat iets meer of minder wordt? Interessant is ook dat de kinderen de torens vergelijken. Als er veel wespen zijn, voelen Gloop en Teo zich minder veilig. Zo stimuleer je het onderzoeken van verbanden."

Inspraak, participatie, diversiteit, .. zijn herkenbare wereldburgerschapsthema's, maar hoe geef je ze concreet vorm in de kleuterklas? Hoe leg je linken met je bestaande activiteiten of onderwerpen? We inspireren je hieronder met een verhaal en enkele activiteiten om kinderen te laten nadenken over het recht op een eigen mening en hoe deze te uiten.

PRATEN ALS EEN BULLDOZER:

Werken met kleuters rond het recht op een eigen mening

Gloob & Teo zijn de bovenste beste vrienden, maar vandaag hebben ze ruzie. Teo vindt dat Gloob niet mooi zingt en nu is Gloob droevig. Maar Teo mag toch wel zeggen wat hij denkt? Of toch niet? Samen met de buurvrouw komen ze er gelukkig uit! Iedereen heeft recht op een eigen mening, maar de manier waarop je iets zegt, is heel belangrijk.

- Of kies een prentenboek, poppenspel, animatiefilm, ... over een vriendschap die door een meningsverschil onder druk staat of waarin het recht op een eigen mening aan bod komt.

Welke input je ook kiest, bespreek eerst het verhaal en de ervaringen van de personages.

Activiteit Gevoelens verkennen

Je vertelt aan de kleuters dat je straks even verdwijnt en dan de klas binnenkomt met een bepaald gevoel. De kleuters bootsen je na en raden hoe je je voelt.

Laat daarna enkele kleuters hetzelfde doen. Je fluistert een kleuter een gevoel in bv. bang zijn. De kleuter gaat even buiten, komt terug binnen en drukt angst uit. De andere kleuters verwoorden het gevoel en imiteren het.

Daar kan je korte gesprekjes aan koppelen over wanneer je een bepaald gevoel hebt. Leg ook linken naar het verhaal: hoe voelde een personage zich en waarom?

Activiteit Als... dan ... ketting

Verken samen de gevolgen van een belangrijke gebeurtenis in het verhaal.

Bv. Wat betekent het om iets als een bulldozer te zeggen? Daag de kinderen uit te praten als een bulldozer. *Hoe praat je dan? Hoe is dat voor Teo? Hoe is dat voor Gloob?*

Maak een gevolgenketting van de gebeurtenis 'Teo praat als een bulldozer'. De kleuters denken na over de vraag 'Wat gebeurt er als Teo als een bulldozer praat dan ... schrikt Gloob'. Schets de antwoorden zodat iedereen de gedachtegang kan volgen. Vertrek steeds vanuit het laatste antwoord: 'Wat gebeurt er als Gloob schrikt dan ...' Laat ook antwoorden die niet in het verhaal vermeld stonden, toe. Vraag door om de kleuters tot denken aan te zetten:

Hoe kan je op een andere manier je mening geven? Hoe zeg je dat je iets niet/wel leuk vindt? Hoe doen juffen/meesters, andere kinderen, broers, zussen,.. dat? (kleuters beelden uit) Hoe is dat voor Teo? Hoe is dat voor Gloob?

Maak een nieuwe ketting vanuit de start-situatie: 'Teo zegt zijn mening op een lieve manier'.

Activiteit Gevoelens touw

Hang een lang gevoelens touw met 2 smileys aan de uiteinden. Geef je mening over iets op verschillende manieren: blij, boos, verschrikt, verward, onverschillig, ...

Bv. 'Gloob zingt supervals als ...' Of 'Gloob zingt het liedje een beetje anders.' ... De kinderen positioneren zich bij het touw en geven aan hoe ze zich voelen bij jouw manier van een mening geven. Laat hen ook uitleggen waarom ze zich zo voelden.

- Het gevoelens touw kan je regelmatig inzetten om te peilen naar de mening of het gevoel van de kleuters: in welke mate vinden ze iets wel of niet oké? Zo werk je zelf ook aan het kinderrecht op een eigen mening.

TIP

Systemdenken laat kinderen verbanden of verschillende perspectieven op een kwestie onderzoeken. Als jij als leerkracht daar bewust vragen over stelt, ervaren kleuters het belang ervan. Zo kan het een gewoonte worden om te denken hoe iets voor iemand anders kan zijn. Mogelijk ontdekken de kinderen zelf kansen om na te gaan hoe iemand anders over iets denkt, bv. bij het lezen van een verhaal, tijdens een spel in de hoeken enz. Zo ontwikkelen ze initiatief om zelf te gaan systemdenken.

LAAT JE INSPIREREN!

verhaal 'Praten als een bulldozer' en kinderrechtenlogo's op <https://djapo.be/systemdenken-praktijkgids/>

PRATEN ALS EEN BULLDOZER

VERHAAL

Klop, klop, bam, kling, klang!
Gloob is aan het werk. Hij maakt een nieuw instrument van oude kookpotten.
Ondertussen zingt hij luid zijn lievelingslied.
'La-la, di-die-rie-laa, loe-oe, poterie-poe!'
Teo houdt zijn oren dicht.
Nee, Teo weet het wel zeker: hij houdt er niet van als Gloob zingt.

'Stooooop!' roept Teo. 'Ik houd het echt niet langer uit! Jij zingt zo vals als een zingend varken. Ik hoor nog liever een koe een slaapliedje zingen.'
Gloob stopt met zingen.
'Dat is niet lief van jou', zegt Gloob droevig.
Stilletjes gaat Gloob in een hoekje zitten.
Hij speelt wat met zijn blokken.
Zonder veel plezier bouwt hij een toren die hij telkens laat omvallen.
'Eindelijk rust', denkt Teo tevreden.

Even later komt de buurvrouw binnen.
'Wat is het hier stil', zegt ze.
Nieuwsgierig kijkt ze naar Teo.
Die leest een boekje. Hij wil niet opkijken.
Dan kijkt ze naar Gloob.
Die gooit verdrietig een toren om.
'Aha,' zegt de buurvrouw, 'jullie hebben ruzie. Wat is er gebeurd?'

Teo kijkt op van zijn boekje.
'Niets, hoor!' zegt hij.
Gloob kijkt hem boos aan.
'Wel waar', zegt hij. 'Jij zei dat ik zo vals zing dat jij het niet meer uithoudt.'
'En dan?' vraagt Teo. 'Ik heb toch recht op een eigen mening? Ik mag toch zeggen wat ik denk?'
Gloob kijkt naar de grond.
Dat is waar, denkt hij. Iedereen heeft recht op een eigen mening. Maar waarom is hij dan zo droevig?

Gloob kijkt naar de buurvrouw.
De buurvrouw kijkt naar Teo.
'Teo, hoe heb je Gloob precies gezegd dat je er niet van houdt als hij zingt?' vraagt ze zacht.
Teo kijkt naar beneden.
'Ik zei dat hij zo vals zingt als een zingend varken. En dat ik nog liever luister naar een koe die slaapliedjes zingt ...'

Teo stopt met praten. Wat schaamt hij zich. Hij heeft Gloob droevig gemaakt.
De buurvrouw glimlacht.
'Teo toch. Weet je wat ik vind? Dat je je mening hebt gezegd als een stier die op een vijand afstormt.'
'Ja!' roept Gloob. 'Of als een grote hamer!'
'Of als een groot rotsblok dat naar beneden valt!' roept de buurvrouw.
Gloob weet nu waarom hij droevig was.

Teo schuifelt naar Gloob toe.
'Sorry dat ik mijn mening heb gezegd als ...'
'Als een bulldozer?' lacht Gloob. 'Dat zijn we al lang vergeten, vriend!'

#plastic afval #plastic soep
#zwerfvuil
#verpakking

VAN OORSTOK TOT OORSTOKPAARDJE

DOELEN

De leerlingen:

- onderzoeken de verschillende onderdelen en ruimere context van plastic zwerfvuil;
- onderzoeken oorzaken en gevolgen van plastic afval in zee en oceaan (plastic soep).

MATERIAAL

De werkbladen 'Ik zit in de tekening' en 'Oorstokpaard': een per leerling op www.djapo.be/systeendenkenen-praktijkids.

VOORAF

Je kan ook een andere foto kiezen of maken waarop een stuk plastic zwerfafval op straat, strand, ... zichtbaar is. Print die foto en knip er het stuk plastic afval uit. Kleef dat op een blad en kopieer (x aantal leerlingen). Selecteer een reportage over plastic soep of plastic afval in de zee.

TIP

Neem het mondiale aspect mee door een beeld te kiezen van bv. een strand met plastic afval in Azië, Zuid-Amerika of Afrika.

HET ARCHIEF
ONDERWIJS

Archief voor het Onderwijs (Karrewiet) + Schooltv.nl
zoekterm: plastic afval, plastic soep

OPBOUW

- 1 Ik zit in de tekening
- 2 Van oorstok tot oorstokpaardje
- 3 Domino in het echt
- 4 Reflectie

1 IK ZIT IN DE TEKENING

STAP 1

Geef elke leerling een werkblad waarop een deel van een foto nl. het plastic zwerfvuil staat. De leerlingen tekenen en/of noteren hierrond wat er op het beeld volgens hen nog te zien of te ervaren is.

HULPVRAGEN

Wat zie je? Wat gebeurt er volgens jou rond ..? Waar bevindt zich dit? Wie of wat staat, ligt, ... ernaast, erboven, eronder? Hoe komt het dat hier plastic zwerfvuil ligt? Wat ontbreekt er op het deeltje van de foto om goed te kunnen begrijpen wat er is gebeurd?

STAP 2

Toon het volledige beeld en onderzoek samen de context.

Wat gebeurt hier? Waar bevindt dit afval zich? Heb je dit zelf al gezien of ervaren? Wie legt het daar? Welk probleem zie je op de foto? Bestaat dit probleem ook op onze school? Of dichtbij je huis? Was het volgens jou zo bedoeld? Wat voel je bij het zien van de foto? Wie voelt zich hier nog zo bij?

Vertel dat plastic afval op straat gaat zwerven door de wind en dan in waterlopen en uiteindelijk in zee terecht komt. Al dat plastic afval samen in de oceaan vormt de plastic soep.

Bekijk samen ter illustratie een korte reportage of filmpje over plastic soep.

TIP

Vul een kookpot met water. Knip een aantal stukjes plastic - flesje, verpakking, ... - in stukjes en meng in het water. Vergelijk dit met de plastic soep in de oceaan.

2 VAN OORSTOK TOT OORSTOKPAARDJE

STAP 1

Geef de kinderen het werkblad 'oorstokpaardje'. Differentieer door de opdracht alleen, per twee of in groep te laten uitvoeren. Bevraag wat ze zien: een zeepaardje houdt een oorstokje vast. Hoe komt het dat een zeepaardje in zee een oorstokje vasthoudt? Hoe komt het daar terecht?

STAP 2

De leerlingen beschrijven en/of tekenen de verschillende tussenstappen over hoe een oorstokje bij een zeepaardje terecht kan komen. Niet elk vakje moet gebruikt worden. Ze tekenen pijlen tussen de vakjes. Vergelijk aan het einde de verschillende oorzakenkettingen en schets er enkele aan bord.

HULPVVRAGEN

Wat is er gebeurd, denk je? Waarom denk je dat? Welke andere mogelijkheden zijn er? Is het de bedoeling dat een zeepaardje een oorstokje vasthoudt?

STAP 3

Bekijk samen een animatie (*thinglink*) over mogelijke oorzaken op djapo.be/systeemdenken-praktijkuids. Bespreek kort na en vergelijk met de oorzakenkettingen van de kinderen. Benadruk niet zozeer de juistheid van de antwoorden, wel de verschillende, mogelijke oorzaken die er bestaan.

OPMERKING: Slechts een deel van het plastic afval wordt gerecycleerd. De plastic soep zal jammer genoeg niet verdwijnen enkel door te sorteren en te recycleren en ondertussen plastic te blijven produceren. Ons consumptiegedrag heeft m.a.w. een grote impact op de plastic soep.

LAAT JE INSPIREREN!

Leidraad met tips om activiteiten systeemdenken te begeleiden op p. 38

Gratis downloadbaar materiaal over plastic (zwerf)afval op www.djapo.be/mei-plasticvrij-eerste-grad/.

Echo uit de klas op p. 22

3 DOMINO IN HET ECHT

STAP 1

Onderzoek samen het domino-effect van de plastic soep. Doe de opdracht eerst klassikaal en daarna evt. in duo's of groepjes.

Herformuleer samen met de klas het probleem: er belandt plastic afval in de zee. Tekenen een dominosteentje en schrijf of teken in het linkse vak *plastic soep*.

Wat gebeurt er als er plastic afval in zee belandt?

Stimuleer de leerlingen om zelf mogelijke gevolgen te bedenken en daarvan als.. dan ..-zinnen te maken. *Als er plastic afval in zee belandt, dan eten de vissen dat op. Als de vissen plastic afval eten, dan worden ze ziek. ...* Kies een gevolg en noteer dat aan de rechterkant van de dominosteentje. Denk verder na over dat feit en vul de domino aan of laat de leerlingen dat zelf onderzoeken.

STAP 2

Bespreek klassikaal. Hang of hertekenen enkele domino's aan bord. Vertel dat de kinderen zonet over 'gevolgen' hebben nagedacht. Bevraag telkens of iemand nog andere gevolgen heeft bedacht.

Wat gebeurt er als ..? Zijn alle gevolgen slecht of zijn er goede gevolgen? Hoe komt dat? Is er een onverwacht gevolg?

Besluit dat een gebeurtenis vaak meerdere gevolgen heeft.

4 REFLECTIE

- Wat zou jij aan iemand anders vertellen over de plastic soep?
- Welke oefening heeft jou het meest geleerd over de plastic soep? Verklaar.
- Wat heb je gedaan in de opdracht 'oorstokpaardje' of 'domino'?
- Wat is er wel/niet moeilijk aan het onderzoeken van oorzaken (= hoe het komt dat iets gebeurt) en gevolgen (= wat er gebeurt als ...)
- Welk gevolg heeft je verbaasd? Hoe komt dat?
- Kan je alle gevolgen van een gebeurtenis altijd goed voorspellen?
- Welke opdracht wil je nog toepassen? Op welk onderwerp?

ECHO uit de klas

1

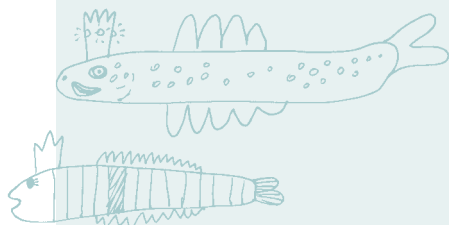
1STE
GRAAD

Studente Marie (VIVES campus Kortrijk) werkte in de klas van juf Marie rond de Covid-19 pandemie. (2de leerjaar, SBS De Vlieger in Roeselare)

#corona #pandemie
#ziekte #virus

WERKVORM:
Ik zit in
de tekening

Marie werkte rond actualiteit in de drie graden van het lager onderwijs. Ze onderzocht hoe je actualiteit in verschillende leergebieden kan inzetten a.d.h.v werkvormen systeemdenken. In het 1ste leerjaar werkte ze rond de coronacrisis, meer bepaald rond het verboden evenement La Boum. Ze vertrok vanuit een deel van een foto uit de krant waarop een politieagent te paard te zien is. Aan de hand van de werkvorm 'Ik zit in de tekening' verbreedden de leerlingen hun blik op het onderwerp.

Ik zit in de tekening

De leerlingen krijgen elk een klein stukje van een foto. Ze bekijken het uitgeknipte deel eerst klassikaal en denken na over wat er aan de hand zou zijn op deze foto. Vervolgens krijgen ze een werkblad met het beeldfragment. Ze tekenen de rest van de foto er zelf bij. Marie ondersteunt met hulpvragen.

Leerlingen in gesprek

LI 1: Wat ben jij aan het tekenen?

LI 2: Dat zijn een paar dieven die achtervolgd worden door de politie, kijk dit zijn de dieven en ze zijn aan het vluchten naar hun geheime kasteel.

LI 1: Wauw, dat is super mooi getekend! Ik heb iets helemaal anders. Bij mij is het een meneer die op zijn paard een wedstrijd aan het rijden is.

Marie

Oefen deze opdracht eerst klassikaal. Toon een onderdeel van een foto uit de actualiteit en laat de kinderen per twee brainstormen: wat zou er op de foto aan de hand zijn?

Marie

Na de opdracht vroeg ik leerlingen waarom ze het volledige beeld niet bij het paard hadden verwacht. Ze antwoordden dat ze te weinig zagen van de foto om echt te weten wat er aan de hand was. Zo kwamen ze tot het besef hoe belangrijk het is om geheel en delen goed te onderzoeken voor ze een mening kunnen vormen.

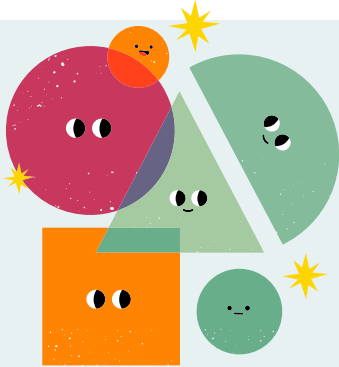

1STE
GRAAD

Studente Indra (VIVES campus Torhout) werkte met een groep leerlingen uit de 1ste graad van juf Griet in het revalidatieziekenhuis Inkendaal.

#conflict #ruzie
#emotie
#conflicthantering
#vertrouwen(sper-
soon)

WERKVORM:
Rode vlakken,
groene vlakken

Indra werkte een thema rond conflicthantering uit. De leerlingen dachten de week voordien al na over het thema conflicten en verkenden emoties bij de verschillende perspectieven binnen een conflict a.d.h.v. de werkvorm '1,2,3 emotie' (p. 26).

De leerlingen bekeken eveneens een aflevering van Karrewiet waarin de nieuwe campagne *Iedereen een Max* (Child Focus) werd voorgesteld. Max staat symbool voor een vertrouwenspersoon waar elk kind terecht kan met vragen, problemen of conflicten. Indra verwerkte dat onderwerp in deze lessenreeks.

Youtube – zoekterm: Max (Child Focus)

Rode vlakken, groene vlakken

Tijdens deze werkvorm uiten leerlingen aan de hand van rode en groene kaartjes of ze afbeeldingen van bv. gebeurtenissen al dan niet oké vinden. Indra paste deze werkvorm aan. Ze gebruikte stellingen in plaats van beelden en liet de leerlingen vertellen of ze een uitspraak oké vonden door op een plek in de ruimte te gaan staan. Na hun keuze laat Indra de leerlingen vertellen waarom ze al dan niet akkoord gingen. Op die manier verkenden ze elkaars perspectieven over het onderwerp.

Stellingen

Als je ruzie hebt gehad,
dan moet je dat zeggen
tegen je Max.

Ruzie kan je
altijd oplossen.

Als iemand je duwt,
mag je terugduwen.

Als iemand je lastigvalt,
loop je het best weg.

Ruzie is de schuld
van één persoon.

Ruzie is alleen op te lossen
door sorry te zeggen.

Lkr: Als iemand je lastigvalt, loop je het best weg.
Ga je akkoord of niet akkoord?

L11 gaat naar akkoord, L1n 2 naar niet akkoord → interessant!

Lkr: Waarom ga je niet akkoord?

L12: Als iemand je lastigvalt op de speelplaats, is dat niet fijn en mag je je niet laten doen. Die persoon moet je met rust laten en als je niet reageert, dan gaat die dat blijven doen.

Lkr: En hoe reageer je dan?

L12: Je zegt dat hij moet stoppen met irritant doen.

Lkr: Waarom ga jij naar akkoord?

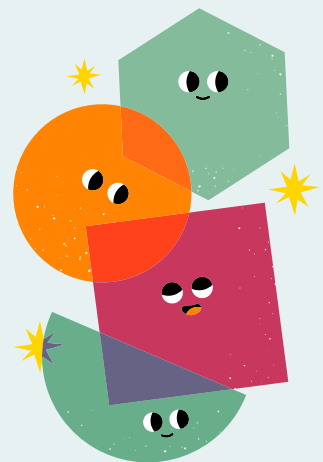
L11: Als iemand irritant doet, dan wil die persoon jouw aandacht en die wil ik dan niet geven.

Lkr: Loop je dan gewoon weg of wat doe je dan?

L11: Ik loop dan weg.

Lkr: Wat zou iemand anders nog doen?

L13: Naar de juf gaan.

KWETSBAARE VREDE

#oorlog #conflict
#vrede #geloof
#mensenrechten #Israël
#Palestina #joden
#moslims

DOELEN

De leerlingen:

- verkennen gevoelens en standpunten van inwoners in Israël en de Palestijnse gebieden;
- onderzoeken langetermijnevolgen m.b.t. het conflict in Israël en de Palestijnse gebieden.

VOORAF

Selecteer 2 reportages over het conflict tussen Israël en de Palestijnse gebieden: een reportage die een beetje achtergrondinformatie geeft en één waarin een kind of volwassene aan het woord is. Print de personages.

TIP

een reportage op [Schooltv.nl](https://www.schooltv.nl) (3/6/2021) geeft context op kindermaat.

<https://www.schooltv.nl/video/waarom-is-er-al-jaren-geweld-in-israel-en-de-palestijnse-gebieden-zowel-palestijnen-als-israelier/>

OPBOUW

- 1 Intro
- 2 Rarara, wie ben ik
- 3 Teletijdmaschine
- 4 Reflectie

MATERIAAL

De personages en de uitspraken op www.djapo.be/systeemdenken-praktijkgids.

@Shutterstock

Dinah (19) gaat zoals alle inwoners van Israël verplicht in legerdienst.

@Shutterstock

Aliya (10) wandelt elke dag met haar vriendinnen naar school.

@Shutterstock

Noor (12) helpt soms haar ouders in de olijfboomgaard.

@Shutterstock

Amin (10) speelt vaak voetbal in de ruïnes in zijn buurt.

Het geluid van ontploffingen vind ik griezelig, ook al klinkt het heel erg ver.

Ik zou graag zonder angst mijn familie in Israël of de Palestijnse gebieden bezoeken.

Ik vind oorlog en geweld heel eng.

Ik heb schrik om familie of vrienden te verliezen door het geweld.

BEKNOPTE INFO

In 1948, meteen na de Tweede Wereldoorlog, werd het land Israël opgericht. Tijdens WOII zijn meer dan 6 miljoen joden gestorven waarop men internationaal besloot dat joden een eigen land kregen. Daarvoor werd het gebied Palestina gekozen omdat daar duizenden jaren geleden het jodendom is ontstaan. De toenmalige bewoners, de Palestijnen, moesten verhuizen. Dat ligt gevoelig want zowel voor de moslims als voor de joden zijn er heilige plaatsen, bv. in de hoofdstad Jeruzalem. Na tal van conflicten, waarbij aan beide kanten veel slachtoffers vallen, vluchten meer dan 700.000 Palestijnen. Het land wordt verdeeld in een Israëliësch deel en in Palestijnse gebieden, zoals Gaza en de Westelijke Jordaanoever. De onrust en/of het geweld in beide gebieden houdt aan.

1 INTRO

Vertel de leerlingen dat je samen twee reportages zal bekijken. Noteer max. een vijftal vragen aan bord. Geef elk duo in de klas een vraag, die ze nadien beantwoorden. Bekijk de reportages een voor een. Vat klassikaal samen a.d.h.v. de vragen. Ondersteun de samenvatting met bv. een landkaart of schetsen aan bord van het land, personages, gebeurtenissen. **Wie** strijdt er met elkaar? **Waar** speelt dit conflict zich af? **Waarom** is er oorlog of conflict? **Op welke manier** wordt er gevochten? Wie zijn de **dadere of slachtoffers** van dit conflict?

In de volgende stap onderzoeken de leerlingen het standpunt van een aantal personages uit dit conflict.

2 RARARA, WIE BEN IK?

STAP 1

Hang de portretten van de personages zichtbaar in de klas. Zeg luidop de uitspraken. De leerlingen denken in stilte na en gaan op jouw signaal bij het personage staan dat volgens hen bij de uitspraak hoort.

STAP 2

Bespreek:

Waarom hoort deze uitspraak volgens jou bij die persoon of kind? Bij wie staan de meeste/minste kinderen? Wat betekent dat? Past deze uitspraak niet bij...? Waarom? Wie zou er positief/negatief over dit conflict kunnen denken? Waarom denk je dat? Wie heeft er nog te maken met dit conflict?

Herhaal deze oefening een aantal keren.

TIP

Breid uit: laat de kinderen zelf een uitspraak in een tekstballon noteren, deze ruilen met een klasgenoot en bij een personage bevestigen. Laat hen hierover in gesprek gaan.

Geef elk kind of duo een foto. Zeg de uitspraak en laat de kinderen de foto tonen als deze uitspraak bij hun personage past.

LAAT JE INSPIREREN!

Leidraad met tips om activiteiten systeemdenken te begeleiden op p. 38

Ook op Karrewiet vind je enkele reportages.

Echo uit de klas op p. 26

3 TELETIJDMACHINE

STAP 1

Teken een horizontale tijdlijn aan bord en schrijf links NU. Noteer daaronder de huidige situatie bv. oorlog. Hang de foto's van de personages erboven en schrijf hun naam en huidige (geschatte) leeftijd erbij. Markeer een jaartal in de toekomst en schrijf de namen er in verschillende kleuren bij.

STAP 2

Verdeel de klas in groepjes, duid een verslaggever/tekenaar aan. Elk groepje denkt na over de toekomst van een personage. De leerlingen sluiten de ogen en reizen in gedachten naar de toekomst, geïnspireerd door je vragen:

Is er iets veranderd in de omgeving van ...? Hoe ziet de omgeving van ... eruit? Waar woont hij/zij? Is hij/zij gelukkig? Wat doet hij/zij: studeren, werken, ...? Hoe voelt hij/zij zich? Wat denkt ... over wat er vroeger gebeurde?

STAP 3

De leerlingen schrijven enkele kernwoorden neer over de toekomst. Ze wisselen uit en de verslaggever schrijft op. De leerlingen schetsen samen de toekomst van hun personage op een blad. Ze bevestigen dat bij het jaartal op bord.

STAP 4

Bekijk samen de tekeningen. Laat de verslaggevers het verslag van de toekomst uitbrengen.

HULPVRAGEN

Is de situatie veranderd, is er nog oorlog? Hoe komt dat? Wat als het wel/niet is veranderd? Wat zou dat voor je personage betekenen?

4 REFLECTIE

- Wat is er wel/niet moeilijk aan het nadenken over meningen en gevoelens van anderen? Heb je een voorbeeld uit deze les?
- Vind je deze oefening zinvol? Waarom?
- In welke situatie kan je dit nog toepassen?
- Hoe vond je het om na te denken over de toekomst? Waarom? Kan je de toekomst voorspellen? Kan je de toekomst beïnvloeden?
- Op welke manier hebben de opdrachten jou iets bijgeleerd over deze oorlog? Wat blijft je bij over dit conflict?

ECHO uit de klas

1

2DE
GRAAD

Studente Indra (VIVES campus Torhout) werkte in de klas van juf Lindsay rond conflict(hantering). (2de graad, Gemeenteschool 't Jonkerschooltje, Jonkershove)

#conflict #vrede
#ruzie #pesten
#verzoenen

WERKVORMEN:
Ik zie, ik zie wat jij
niet ziet
en 1 2 3 emotie!

Indra werkt rond conflicten en het oplossen van conflicten vanuit een kort verhaal over een gevonden of een gestolen knikker. De leerlingen schrijven en tekenen eerst een kort stripverhaal over een ruzie die ze hebben ervaren. Ze geven ook hun mening over een aantal stellingen rond ruzie. Vervolgens onderzoeken ze de context van een ruzie.

Ik zie ik zie wat jij niet ziet

Door een zelf opgerolde koker zien de leerlingen een fragment van een ruzie. Aan de hand van vragen denken ze dieper na over de ruimere context.

Lkr: Wat denken jullie nog?

LI 1: Dat hij gevochten heeft.

LI 2: Hij is gepest.

LI 3: Hij is op zijn voet gevallen.

1,2,3 emotie

Bij ruzies komen er steeds veel emoties los. De leerlingen uiten hun gevoelens tijdens een speelse variant van 1 2 3 piano. Indra vertelt een aantal situaties waarop de leerlingen hun gevoel als een standbeeld uiten. Ze laat de leerlingen ook zelf een aantal situaties verzinnen.

Stelling: Ik mag niet meespelen met een spel

Lkr: Waarom kijk je boos?

LI 1: Ik vind dat niet fijn en dan word ik boos. Want als ik dan bijvoorbeeld wel altijd iedereen laat meespelen, dan is dat niet eerlijk.

Lkr: Dat begrijp ik, dat is inderdaad niet fijn en niet eerlijk. En jij, waarom kijk jij verdrietig?

LI 2: Als ik niet mag meespelen met een spel, dan voel ik mij verdrietig.

Lkr: Kan je uitleggen waarom?

LI 3: Omdat je je dan misschien alleen voelt.

LI 4: Ja en dan weet je niet met wie je wel kan spelen.

Indra

Wat me opviel bij de werkvorm 'Ik zie ik zie wat jij niet ziet', is dat de leerlingen niet enkel onderdelen en geheel maar ook perspectieven onderzochten. De leerlingen waren bezig met een klein deeltje en wat het geheel zou kunnen zijn, maar tegelijkertijd waren ze ook verwonderd over de verschillende interpretaties en ideeën van de klasgenoten.

2DE
GRAAD

Studente Marie (VIVES campus Kortrijk) ging in de klas van juf Laura aan de slag rond het conflict tussen Israël en de Palestijnse gebieden. (3de leerjaar SBS De Vlieger Roeselare)

#conflict #vrede
#verzoenen

WERKVORM:
De lege stoel en
Gevolgentikkertje

Marie werkte rond actualiteit in de drie graden van het lager onderwijs. Ze onderzocht hoe je actualiteit in verschillende leergebieden kan inzetten a.d.h.v werkvormen systeemdenken. In het 3de leerjaar werkte ze rond het thema conflict en vertrok ze vanuit een reportage op Karrewiet (14/5/2021). Aan de hand van de werkvormen 'De lege stoel' en 'Gevolgentikkertje' verdiepten de leerlingen hun inzicht in het onderwerp.

De lege stoel

De leerlingen keken naar een reportage van Karrewiet waarin o.a. een meisje vertelde over het conflict tussen Israël en de Palestijnse gebieden.

De leerlingen onderzoeken vervolgens wie er allemaal bij dit conflict betrokken is. Marie stimuleert hen om ook na te denken over personen, groepen die niet in de reportage aan bod komen. De betrokkenen zullen als *speciale gast* plaats nemen op een lege stoel, evt. ondersteund door een foto of een voorwerp. De leerlingen bedenken vragen: over gevoelens en meningen, over redenen, oorzaken en gevolgen, ... Zodra één leerling een antwoord weet, mag hij op de lege stoel de vraag beantwoorden in de rol van de gast. Na enkele vragen nemen de leerlingen afscheid van de gast en verwelkomen ze een nieuwe persoon of groep met een nieuw perspectief.

Leerlingen in gesprek

LI 1: Hoe ben je kunnen ontsnappen uit jouw huis?

LI 2/gast: We kregen te horen dat we nu meteen moesten evacueren, dus had ik ook geen tijd om dingen mee te nemen. Ik ben zo snel mogelijk naar buiten gelopen met mijn mama, zo ver als we konden.

LI 3: Wat zal er nu gebeuren?

LI 2/gast: We zullen binnenkort weer in ons huis kunnen gaan wonen, er moeten een paar kleine dingen hersteld worden. Maar het zou toch kunnen dat er opnieuw bommen vallen, daarom ben ik nog steeds heel bang. Ik hoop dat de ruzies snel zullen stoppen.

Marie

Het is verbazend hoe kinderen over een zwaarder onderwerp als oorlog denken. Ze vormen een mening aan de hand van de info die ze krijgen, niet door wat anderen zeggen, waardoor ze zeer interessante insteken geven.

Gevolgentikkertje

Op 17 mei vieren we de internationale dag tegen homofobie en transfobie

De gevechten binnen Gaza blijven aanhouden

Marie leest luidop een krantenkop uit de actualiteit (eventueel met nog wat extra verduidelijking). Ze peilt of de leerlingen weten waarover het gaat en duidt een tikker aan, die de kop luidop herhaalt. De andere leerlingen denken na over een gevolg bij deze krantenkop, *Wat als ...?* Een leerling die getikt wordt, staat even stil en noemt een gevolg. Daarna speelt hij terug mee. Dit herhalen ze nog een aantal keren met een andere tikker en evt. een andere krantenkop.

Marie

Je kan door opdrachten systeemdenken de actualiteit ook linken aan taal, muzische vorming en zelfs beweging. Zo integreer je wereldburgerschap heel breed in het klasgebeuren. De leerlingen waren ontzettend enthousiast over deze werkvorm. Ze voelden deze les echt aan als een spelletje, terwijl ze toch aan het nadenken waren over serieuze onderwerpen.

OP DE VLUCHT: OPGELUCHT?

DOELEN

De leerlingen:

- onderzoeken oorzaken en gevolgen van migratie in het verleden en/of heden;
- verkennen verschillende standpunten binnen het thema 'migratie'.

MATERIAAL

- 1 blanco blad (A5) of wisbordje + stift per leerling
- een muziekeuntje
- een placemat per groepje van max. 4

VOORAF

Kies 2 reportages en/of artikels: een over migratie in het verleden en een in het heden. Verdeel de klas in 2 groepen: leerlingen A en B.

HET ARCHIEF
ONDERWIJS

Inspiratie zoektermen (Archief voor het Onderwijs + Youtube): Red Star Line, migratie WO, asiel, arbeidsmigratie, vluchteling

OPBOUW

- 1 Intro
- 2 Thé dansant
- 3 Journaal voor even
- 4 Reflectie

1 INTRO

Lees samen het artikel over migratie of bekijk samen een reportage. Vat de feiten klassikaal samen: Over wie gaat het? Waar en wanneer speelt het zich af? Wie heeft er allemaal te maken met *onderwerp uit het artikel of filmpje*? Welk probleem wordt hier aangekaart? Ken je andere voorbeelden van dit probleem hier of elders? In de volgende stap onderzoeken de leerlingen oorzaken en gevolgen.

TIP

Prikkel de leerlingen met enkele, vooraf gekozen uitspraken van migranten uit het artikel of uit de reportage. Lees ze voor of toon ze op het bord. Bevraag de leerlingen: van wie zijn deze uitspraken volgens jou? Kan deze uitspraak van iemand anders komen? Waarom denk je dat?

2 THÉ DANSANT

STAP 1

Geef elke leerling een blanco A5 blad. De kinderen onderzoeken in 2 groepen de oorzaken en gevolgen van migratie, zoals die in het artikel of de reportage aan bod kwamen.

- Leerlingen A beantwoorden op hun blad de vraag 'Hoe komt het dat deze mensen migreren?'
- Leerlingen B beantwoorden de vraag: 'Wat gebeurt er als deze mensen migreren?' Elke leerling noteert zijn antwoord in enkele woorden.

STAP 2

Noteer centraal op het bord 'migratie naar/van + tijd en bestemming'. Bespreek klassikaal de oorzaken en noteer die links ervan. Herhaal dat voor de gevolgen, noteer die aan de rechterkant.

De leerlingen bedenken zelf een bijkomende, mogelijke oorzaak (A) en gevolg (B) die niet in de reportage aan bod kwamen en noteren dat aan de achterzijde. *Indien dit moeilijk is, noteren ze een extra oorzaak of gevolg dat hen bijbleef.*

Welke mogelijke oorzaken of gevolgen kan je nog bedenken? Wie is er bij het conflict betrokken: Welke oorzaken of gevolgen kan je bij deze persoon of groep bedenken?

STAP 3

De leerlingen stappen rond op een muziekdeuntje. Als de muziek stopt, vormen de leerlingen duo's A en B. Vraag hen een 'als...dan ...' -zin te vormen met de woorden op hun blad. Herhaal dat een aantal keren.

Bespreek:

Welke zin heb je gemaakt? Klopte die? Waarom wel/niet? Zo niet, hoe kan je het zo verwoorden dat het wel klopt? Wat leidt je daaruit af? (meerdere oorzaken en gevolgen)

TIP

Soms formuleren kinderen oorzaken of gevolgen die wat verder van het probleem liggen. Schep helderheid door te vragen naar tussenstappen:

Hoe ben je hiertoe gekomen? Wat gebeurde er meteen na of net voor? Wat heeft dat met het probleem te maken?

Variante: laat hen in groepjes zinnen maken.

LAAT JE INSPIREREN!

Leidraad met tips om activiteiten systeemdenken te begeleiden op p. 38

Echo uit de klas op p. 30

3 JOURNALIST VOOR EVEN

STAP 1

Lees of bekijk samen een artikel of een reportage over actuele migratie. Vat de feiten klassikaal samen. Over wie gaat het? Wie heeft daarmee te maken: ook mensen die je niet in de reportage zag? Waar en wanneer speelt dit zich af?

STAP 2

Geef elk groepje een placemat. De leerlingen noteren in hun individueel vak 2 belangrijke feiten en daarbij de betrokken personages. *Bv. Na WOII vertrekken vele mensen uit Europa (of bepaald land) naar Amerika.*

De leerlingen vergelijken hun input en noteren in het midden de centrale feiten en personages.

Na WOII vertrekken
vele mensen uit Europa
naar Amerika.

STAP 3

Overloop klassikaal de personages en geef elke leerling in het groepje een rol. Per groep is er een journalist. De journalist bereidt enkele vragen voor. De leerlingen schrijven voor zichzelf alle info over hun personage op en vullen elkaar aan. De journalist interviewt de personages.

STAP 4

Na afloop kondig je het nieuws aan en laat je elke journalist vanuit een ander standpunt de gebeurtenis(sen) beschrijven.

4 REFLECTIE

- Hielpen deze opdrachten je om het onderwerp beter te begrijpen? Wat heb je opgestoken?
- Vond je het wel/niet moeilijk om zelf oorzaken en gevolgen te bedenken? Waarom? Wat blijft je over het onderwerp bij?
- Wat vond je van de opdracht *Journalist*? Heeft de journalist je standpunt juist verwoord? Hoe verschillen de standpunten? Op welk ander onderwerp kan je dit nog toepassen?

ECHO uit de klas

1

3DE
GRAAD

Student Tanguy werkte in de klas van juf Marcia rond het thema migratie. (6de leerjaar, VBS Roezemoes in Zeebrugge)

#migratie
#vluchteling
#Europa

WERKVORMEN:
De medaille en
Journalist voor even

Tanguy koppelt het onderwerp *migratie* aan het ruimere thema *Europa*. Op basis van filmpjes van o.a. de Titanic en een reportage over een Syrisch vluchtelingenmeisje brengen de leerlingen oorzaken en gevolgen van migratie in kaart.

Lkr: Waarom zouden mensen naar België willen komen?

Lin:

Hier verdienen ze meer geld voor hun werk.
Er is hier geen oorlog.
Ze voelen zich veiliger.
Ze hebben hier familie.
Ze krijgen hulp of een uitkering.

De medaille

Vervolgens bedenken de leerlingen aan de hand van de werkvorm 'De medaille' **voor- en nadelen** van migratie voor zowel inwoners van België als voor de Syrische vluchtelingen. Tanguy noteert de situatie: 'Er komt een grote vluchtelingenstroom richting België'.

De leerlingen vullen op een rode en groene medaille respectievelijk voor- en nadelen in en gaan hierover in gesprek.

Tanguy

Koppel deze les aan taaldoelen waarin leerlingen een objectief en een subjectief argument leren herkennen

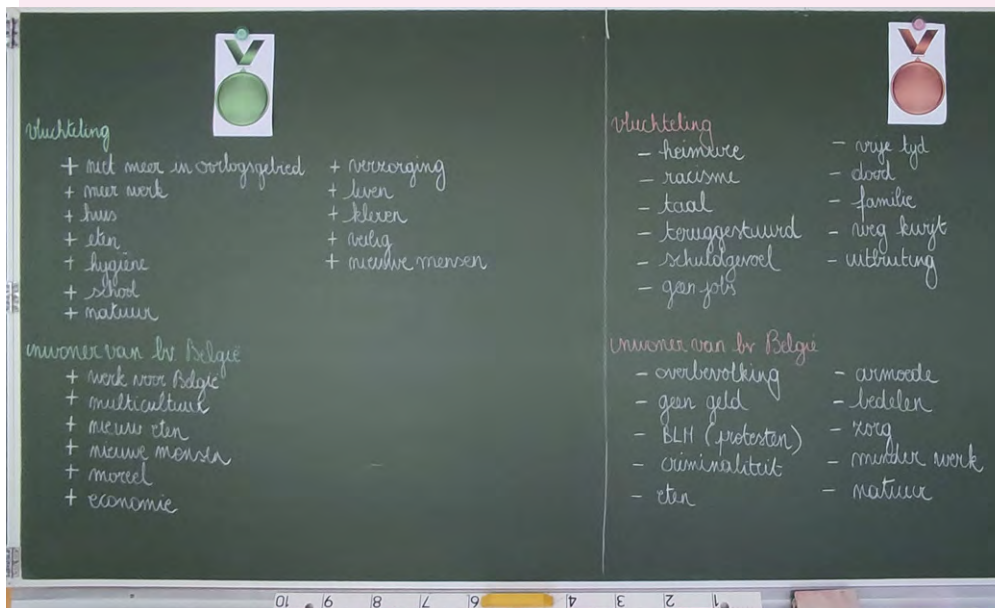
Quote van een leerling

Ik vond de kant van de vluchtelingen het moeilijkst. Ik vond niet echt snel een antwoord op de argumenten die de anderen gaven. Het is inderdaad zo dat, als er hier vluchtelingen komen die de taal niet kunnen spreken, zij hier niet veel kunnen doen, ook al willen ze dat wel. Ik heb dan gezegd dat ik mijn best zal doen om de taal te leren, maar dat duurt wel even. Als ik dan zeg dat ik wil werken, zeggen ze dat ik hun werk afneem, dat vond ik moeilijk.

Tot slot verkenden de leerlingen meerdere perspectieven in de opdracht 'Journalist voor even' n.a.v. een reportage over asielzoekers op Schooltv.

Tanguy

Tijdens de lessen veranderden de aanvankelijk oppervlakkige antwoorden in antwoorden waarin meerdere invalshoeken of perspectieven aan bod kwamen. Antwoorden waarbij duidelijk nagedacht werd over de oorzaken en de gevolgen.

3DE
GRAAD

Student Lowie werkte in de klas van juf Elke rond het thema cyberpesten.
(6de leerjaar, Stedelijke Basisschool in Harelbeke)

#pesten
#cyberpesten
#mediawijsheid

WERKVORM:
Paraplutje, parasol-
letje

De leerlingen bekijken eerst een korte informatieve video over cyberpesten. Lowie verdeelt de leerlingen in groepjes die nadenken over oorzaken en gevolgen van cyberpesten. De leerlingen noteren alles op kaartjes en bevestigen die op een paraplu.

Lowie

Breng de input van alle paraplu's samen op één gezamenlijke paraplu en laat die in de klas staan zolang je aan hetzelfde thema werkt. Een vrij complex probleem kan je opsplitsen in 2 delen nl. oorzaken en gevolgen en die dan visualiseren. Dat werkte goed en het schiep duidelijkheid voor de leerlingen.

Antwoorden van de leerlingen

Eenzaamheid kan zowel een oorzaak als een gevolg zijn van pesten.

Mindere schoolresultaten kunnen een oorzaak zijn, maar evengoed een gevolg.

3DE
GRAAD

Studenten uit de Professionele Leergemeenschap rond systeemdenken en betrokkenheid van Howest werkten rond het thema armoede.
(6de leerjaar in diverse West-Vlaamse basisscholen)

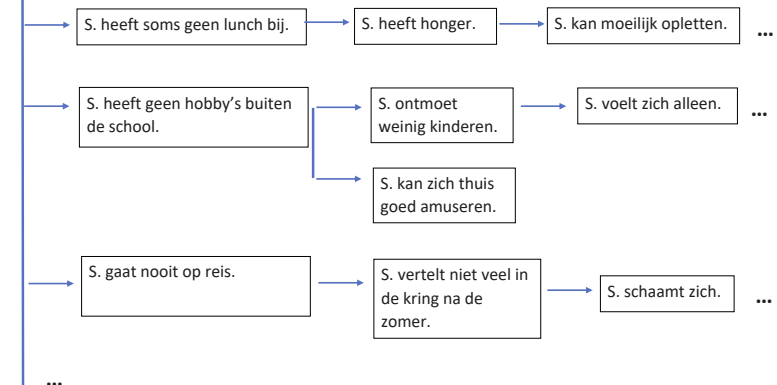
#armoede
#welvaart

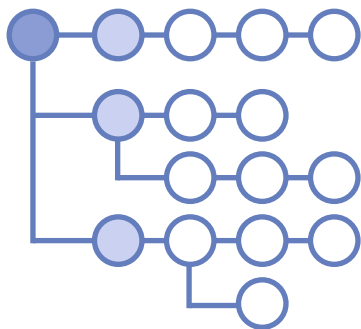
WERKVORM:
Routekaart

Wanneer de leerlingen het klaslokaal binnenkomen, worden ze getriggerd door een paraplu met daarop de uitspraak 'Sofie's ouders hebben te weinig geld om alles te betalen'. De leerlingen lezen en bespreken in groep verschillende artikelen rond (kans)armoede en krijgen zo een ruimere blik op het thema. Vervolgens onderzoeken ze de gevolgen van armoede en brengen ze die in kaart op een 'Routekaart' (zie ook p. 32) Ze vertrekken vanuit het gegeven feit 'Je ouders hebben niet voldoende geld.' De leerlingen formuleren 'als ... dan ...' -zinnen en vullen in groepjes elk een routekaart in met diverse gevolgen. Ze denken steeds verder na en ontdekken op die manier ook onbedoelde en onverwachte langetermijngevolgen. Met een rode en groene pen omcirkelen ze respectievelijk negatieve en mogelijk positieve gevolgen van 'armoede'.

ROUTEKAART ARMOEDE

De ouders van S. hebben niet genoeg geld om alles te betalen.

Werkvorm ROUTEKAART

De routekaart is een werkvorm systeemdenken die je kan inzetten om van een bepaalde situatie, handeling, gebeurtenis, of idee gevolgen te onderzoeken, in het bijzonder als er vermoedelijk meer gevolgen zijn dan je op het eerste gezicht kan zien.

IN HET KORT

1. Formuleer een startpunt
2. Onderzoek samen gevolgen
3. Bedenk gevolgen van gevolgen
4. Evalueer de gevolgen
5. Evalueer het denkproces en eindresultaat
6. Denk verder

VOORAF

Bepaal (samen) een situatie, handeling, gebeurtenis, idee ... waarvan het zinvol kan zijn om de gevolgen in kaart te brengen.

Stap 1 Formuleer een startpunt

Benoem de situatie, handeling, gebeurtenis, idee ... Schrijf die links bovenaan op het bord. Bespreek met de kinderen hoe zij de situatie beoordelen en waarom. Elke mening mag bestaan.

Stap 2 Onderzoek samen gevolgen

Denk samen na over een mogelijk gevolg van je startpunt. Als de kinderen er meerdere kunnen benoemen, schrijf je ze onder elkaar, rechts van het startpunt. Verbind met een lijn.

TIP

Verwoord het denkproces in je taal, door regelmatig specifieke woordenschat te gebruiken zoals oorzaak, gevolg, als ... dan..., perspectieven, gevolgen in kaart/beeld brengen ... Zo worden kinderen/jongeren zich bewust van hun eigen denkproces, leren ze het verwoorden en kunnen ze het nut ervan evalueren.

Wat gebeurt er als ...? Wat is het gevolg van/voor ...?

Stap 3 Bedenk gevolgen van gevolgen

Denk samen verder na over de gevolgen uit stap 2. Wat is daar telkens het gevolg van? Vul verder aan en schuif steeds meer op naar rechts. Denk enkel verder na over de oorzaak die er direct links van staat.

TIP

Gevolgen kunnen van elkaar verschillen afhankelijk van het standpunt van waaruit je ernaar kijkt. Trek het onderzoek naar de gevolgen open door hen verschillende standpunten te laten innemen.

Vb. Wat is het gevolg voor ...?
En voor ...?

Zijn sommige benoemde gevolgen niet waar of twijfelachtig? Duid ze aan, bespreek ze en laat de kinderen ze zelf onderzoeken of hierover in gesprek gaan.

Stap 4 Evalueer de gevolgen

Overloop de gevolgen die je samen in kaart hebt gebracht. Vul eventueel aan. Evalueer de gevolgen:

- Is het **positief** volgens jou? Kleur het bolletje **groen**.
- Is het **negatief**? Kleur het bolletje **rood**.
- Is het **beide**? Kleur het bolletje **rood én groen**.
- De kinderen beargumenteren hun evaluatie. Laat verschillen in beoordeling naast elkaar bestaan. Ze evalueren tot slot ook het startpunt:
- Nu je de gevolgen in beeld hebt, hoe evalueer je de situatie, handeling, gebeurtenis nu?
- Is dat veranderd t.o.v. voor de denkoefening? Vertel.

Stap 5 Evalueer het denkproces en het eindresultaat

- Welke gevolgen kenden we op het eerste gezicht niet, waren onbedoeld of onverwacht?
- Heeft dit onderzoek je een beter beeld gegeven van de situatie, handeling, gebeurtenis ...? Vertel.
- Zou je verandering willen in de situatie, handeling, gebeurtenis ...? Welke? Geeft de Routekaart je een idee over hoe je verandering kan brengen? Vertel.
- Duid indien mogelijk de punten op de Routekaart aan waar de kinderen aangeven dat zij of anderen verandering kunnen brengen.
- In welke situaties/contexten zou het nog zinvol zijn om de gevolgen te onderzoeken?

Stap 6 Denk verder

Komen de kinderen/jongeren later op nog meer gevolgen? Vul ze aan in de Routekaart, of laat ze een nieuwe beginnen.

LAAT JE INSPIREREN!

<https://djapo.be/routekaart/>

Duurzame voeding:

wereldburgers hebben er kaas van gegeten

HOE ZET JE EEN THEMA IN ALS RIJKE LEERCONTEX
VOOR WERELDBURGERSCHAPSEDUCATIE?

Wist je dat je tal van vertrouwde thema's of onderwerpen kan aangrijpen om lessen wereldburgerschap te geven? Wereldburgerschap beperkt zich immers niet tot geïsoleerde pakketten of projecten: je kan je lessen er een heel jaar lang mee bestuiven.

Zowel de actualies, een handleiding als concrete ervaringen en projecten in de schoolcontext kunnen het startschot zijn van een les(senreeks) wereldburgerschap.

We illustreren dit aan de hand van het thema *voeding* en tonen hoe je daarbij systeemdenken kan inzetten als wereldburgerschapscompetentie.

1 VOEDING EN WERELDBURGERSCHAPSEDUCATIE

Voedselresten van warme maaltijden, rondzwervende verpakkingen, de wekelijkse al dan niet enthousiast onthaalde veggiemaaltijd, de brooddoos of een bezoek aan een lokale (bio-)boerderij of wereldwinkel ... voeding is alledaagse kost op 101 manieren.

Before you finish eating breakfast this morning, you've depended on more than half the world

Martin Luther King

Elk van deze ervaringen bevat de kiemen van een ander (wereldwijd) vraagstuk zoals klimaat, afval, armoede, water, energie, recht op gezonde voeding enzovoort. De actualies, lokale acties rond voedselbedeling of lessen rond de voedingsdriehoek bieden evengoed kansen om de blik van de kinderen op dit veelzijdige thema te verdiepen en verruimen. Kortom, zowel vanuit de leefwereld van de kinderen als vanuit lesmaterialen - in dit voorbeeld rond *voeding* - kan je sterke linken leggen met wereldwijde vraagstukken.

Duurzame voeding is een ruim, complex lokaal en globaal vraagstuk. Onderzoeken in welke mate voeding duurzaam is, betekent de diverse aspecten van de hele keten in kaart brengen: van productie over transport tot consumptie en afval. Elementen die een rol spelen, zijn de hoeveelheid energie of water die nodig is om voedsel te produceren, verantwoord bodemgebruik, invloed op biodiversiteit, het transport, verpakking van voedsel, voedselverspilling, ... Daarnaast spelen ook sociale aspecten een sleutelrol zoals (eerlijke) handel, recht op en toegang tot gezonde en betaalbare voeding, honger als oorzaak van migratie, de strijd voor landbouwgebied... enz.

2 VOEDING: EEN VRAAGSTUK OP DE ROOSTER

De schoolcontext of de leefwereld van de kinderen bevat een schat aan prikkels: kijk (samen) rond op **school** of grijp **ervaringen** van kinderen aan om hen door middel van **vragen** aan het denken te zetten. Kies een invalshoek en bereid een vragenset voor om oorzaak-gevolgrelaties te onderzoeken, in- en uit te zoomen op feiten en situaties en diverse invalshoeken te verkennen omtrent voedselkwesties.

Set van voorbeeldvragen

Welk fruit wordt er iedere week aangeboden? Waarom precies die fruitsoort in september? Waar komt het vandaan? Wie heeft het fruit geteeld? Wat zijn de gevolgen als elke leerling wekelijks een stuk fruit krijgt van de school: voor de leerling, de boer, ...?

Waarom maakt de school wekelijks een veggiemenu? Wat als we enkel nog vegetarisch eten? Wat zouden de kinderen hiervan vinden of andere betrokkenen zoals bijv. de catering, ouders of een plaatselijke boer?

Wat verschijnt er op het feestmenu bij de kinderen in de klas? Waar komt die traditie vandaan?

Wat zit er in de brooddoos? Welke zijn de ingrediënten? Wat vind je van de verschillende lunches? Wat is er nodig om bv. brood, kaas, sla? ... te maken?

Hoe komt het dat er verpakkingen op de speelplaats liggen? Wat als die wegwaaien?

Wat gebeurt er met de groenten uit de moestuin van de school? Wat als je enkel groenten eet uit je eigen tuin? Waar komen groenten vandaan uit de supermarkt?

Hoe komt het dat er voedselresten van de warme maaltijden zijn? Wat gebeurt hiermee? Wat vind je hiervan?

Voor welke consumptiebonnetjes kiest de school voor de sneektoer? Wat betekent dit voor ...?

Waarom verkoopt de bio-boer uit de buurt zijn melk, zelfgemaakte yoghurt of ... in zijn eigen hoefwinkel? Vindt de boer dat hij een eerlijk loon krijgt voor zijn werk?

Zodra je kinderen geprikkeld zijn, kan je nieuwe vragen verzamelen, onderzoeken en hierover in gesprek gaan. Daarnaast kan je een werkvorm systeemdenken inzetten om het onderwerp te verruimen en te verdiepen.

3 WERELDWIJD VOEDINGSWEB

Het loont de moeite om je bestaande jaarplan te overlopen en na te gaan welke **thema's of projecten je kan uitbreiden** of waaraan je lessen wereldburgerschap kan **koppelen**. Zo ontspint zich bv. rond voeding een interessant web.

- Vanuit het thema *bloemen en bijen* kan je linken leggen met bloesems, fruit en honing.
- Vanuit het thema *water* kan je linken leggen naar watergebruik voor voedselproductie.
- Het thema *klimaat* raakt aan verschillende aspecten van voeding zoals energie, impact van vlees, ontbossing, transport.
- Het thema *handel drijven* biedt kansen om duurzame voeding vanuit de invalshoek eerlijke handel te benaderen.
- ...

Ontdek hoe Wendy, een leerkracht in het 5de leerjaar, via buitenonderwijs bij een plaatselijke bioboerderij de onderwerpen voeding en handel aan elkaar koppelde. Ze koos bewust voor een werkvorm systeemdenken om haar leerlingen het verband tussen 'geen soja in het veevoer van de Belgische bioboer' en de 'watervoetafdruk' te laten onderzoeken. Daarnaast verkenden de kinderen de problematiek van handel in palmolie voor boeren in Indonesië en de gevolgen van de oliepalmlantages voor regenwouden. Tijdens het verkennen van ingrediënten van diverse voedingsproducten stelden de kinderen vast dat palmolie vaak in het lijstje staat.

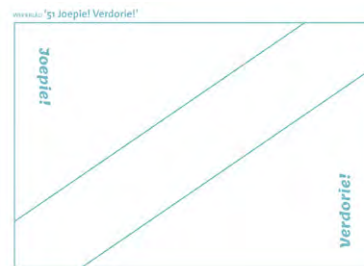
Nadat de kinderen meer inzicht in het onderwerp hadden verworven, wilde ik hen daarover breder en met meer nuance laten nadenken. De werkvorm systeemdenken 'Joepie! Verdorie!' die kinderen voor- en nadelen van een gebeurtenis of situatie laat verkennen, vond ik hiervoor heel interessant.

Joepie! Verdorie!

Leerlingen krijgen per duo 2 delen van een werkblad of werken samen op een werkblad.

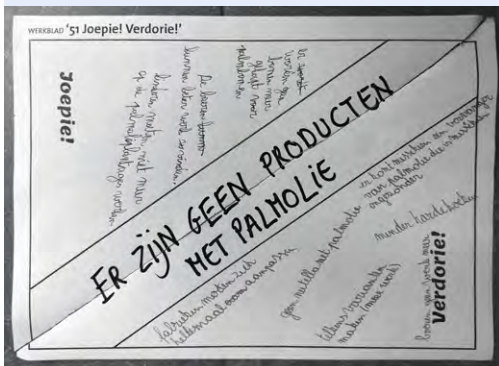
Leerling 1 werkt in het 'Joepie!-deel' en kijkt enkel met positieve blik naar de centrale gebeurtenis.

Leerling 2 werkt in het 'Verdorie!-deel', kijkt met een kritische blik en ziet vooral de negatieve kanten.

De kinderen dachten na over de volgende gebeurtenis: een wet bepaalt dat palmolie verboden is, waardoor er geen producten meer zijn met palmolie. Ze kregen be- denktijd om zoveel mogelijk bevindingen te noteren in hun deel van het werkblad. Vervolgens legden de duo's hun werkblad samen en gingen in gesprek. De leerkracht las de gebeurtenis voor en liet de kinderen beurtelings vanuit de positieve of negatieve bril reageren tijdens een nabespreking.

Het reflectiemoment na de werkvorm maakte de kinderen bewust van hun denkproces. Zo reflecteerden ze over waarom nadenken over zowel positieve als negatieve gevolgen al dan niet interessant is. Ze dachten ook na over de mate waarin ze zelf nieuwsgierig zijn om zowel met de positieve als de negatieve bril naar een gebeurtenis te kijken. De kinderen stonden tot slot ook stil bij onverwachte gevolgen of over hoe moeilijk het kan zijn om bewust een ander standpunt in te nemen. Dit alles bracht een rijk gesprek op gang.

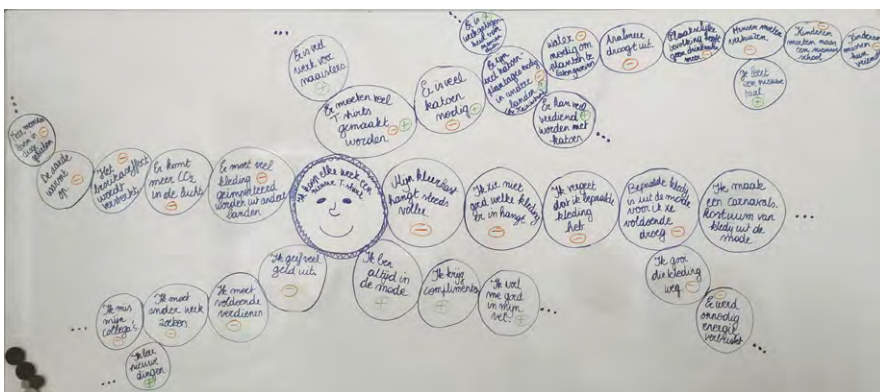
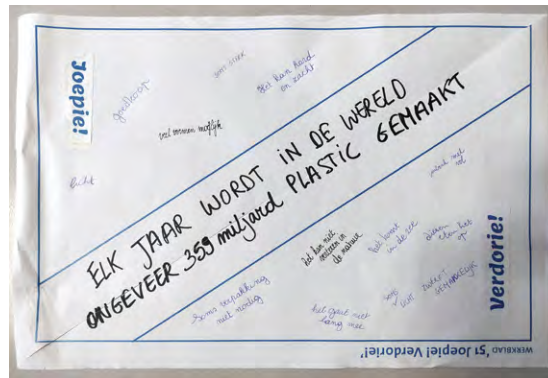

Naast het jaarplan reiken ook diverse schoolbrede acties of initiatieven kapstokken aan om m.b.t. voeding aan wereldburgerschap te werken. Denk hierbij aan lopende fairtrade acties, de jaarlijkse eetdagen, het schoolfeest... ze bruisen van potentiële ingrediënten om niet alleen te systeemdenken maar ook om regels en gewoonten op schoolniveau in vraag te stellen en te herdenken.

4 ELK THEMA EEN RIJKE VOEDINGSBODEM VOOR WERELDBURGERSCHAP

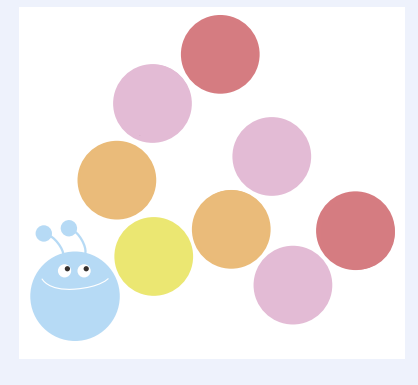
Voeding vormt een rijke voedingsbodem om rond wereldburgerschap aan de slag te gaan, maar dat geldt net zo goed voor andere, actuele onderwerpen of acties. Systeemdenken daagt je leerlingen hierbij steeds uit om verbanden te leggen en van perspectief te wisselen.

- Prikkel kleuters rond Valentijn tot nadenken over **diversiteit** in relaties: lees verhalen, verzin een sprookje of speel een poppenspel waarin ook personages van hetzelfde geslacht of uit andere culturen op elkaar verliefd worden.
- Onderzoek met kleuters tijdens de **Week van het Bos** welke rol alle onderdelen (dieren, planten, mens) in het bos spelen en hoe ze samen ervoor zorgen dat het bos leeft.
- Laat kinderen binnen het thema **democratie** hun perspectief geven op uitspraken zoals 'Kinderen vanaf 10 jaar mogen deelnemen aan de verkiezingen'. Dit vormt een interessante inrijpoort voor een dialoog over inspraak en participatie.
- In het kader van Wereldwaterdag, Mei Plasticvrij of zwerfvuilacties kan je de kinderen verbanden laten onderzoeken tussen **plastic afval** en **watervervuiling**. In het voorbeeld hieronder dachten kinderen na over de productie van plastic binnen het thema water waar ook een link met afval werd gemaakt.
- Binnen een alledaags thema zoals **kleding** kan je de kinderen aan de hand van de Siamese Rups mogelijke gevolgen van overconsumptie van kleding laten verkennen.

Siamese Rups

De leerlingen onderzoeken mogelijke en al dan niet bedoelde gevolgen van de gebeurtenis in de kop van de rups. De leerlingen denken na over een mogelijk gevolg en gebruiken daarbij de formulering 'als..., dan...'. De gevolgen worden achtereenvolgens in het lichaam van de rups genoteerd. Wanneer meerdere gevolgen uit een bol ontstaan of als er rupsen worden gecombineerd, ontstaat een Siamese Rups. In een aansluitend klasgesprek kan een klassikale rups samengesteld worden.

TIP

Voor zowel klasgesprekken als werkvormen systeemdenken geldt dat je het stapsgewijs aanleert. Je doet een werkvorm de eerste keer best klassikaal en dit toegepast op een eenvoudig onderwerp. Zo geraken de kinderen vertrouwd met de methodiek en denkwijze. Tot slot zorg je voor een gevarieerd palet aan input: wissel af tussen verhalen, ervaringen, teksten en reportages. Wanneer de kinderen met voldoende inhoudelijke kennis komen, wordt het thema een nog rijkere leercontext.

Deze praktijkgids focust op systeemdenken als sleutelvaardigheid voor wereldburgerschapsonderwijs maar uiteraard zijn er tal van andere invalshoeken en werkwijzen om hieraan te werken.

LAAT JE INSPIREREN!

Leidraad met tips om activiteiten systeemdenken te begeleiden op p. 38

Werkvormen en werkbladen op www.djapo.be/systeemdenken-praktijksgids

Gratis downloadbaar lesmateriaal op www.wereldsidee.be

In welke mate ben ik al een systeemdenker?

Enquête

Op welke manier ga je om met onverwachte, minder vanzelfsprekende of al dan niet complexe situaties in de schoolcontext? Zit het systeemdenken al in je bloed?

Doe hier de test en ontdek hoe systemisch jij denkt!

Beantwoord eerst alle vragen en tel nadien je punten (onderaan bladzijde).

- 1 Je vertrekt op schoolreis naar een nieuwe locatie. Stel jij je de vraag: 'Wat als... we een treinaansluiting missen, wat als het te koud / te warm is, ...?'
  - a Dit maakt standaard deel uit van mijn voorbereiding.
  - b Ik stel me deze vraag enkel i.v.m. cruciale zaken, niet speciaal voor een schoolreis.
  - c Ik sta daar op voorhand niet bij stil.
- 2 Een nieuwe leerling in de klas reageert soms agressief op andere leerlingen. Hoe benader je deze situatie?
  - a Dit kan niet in onze klas. Ik keur het gedrag af en wil dat deze regel duidelijk is.
  - b Ik ga in gesprek met de ouders om te achterhalen wat er mogelijk gebeurd is, hoe ik de agressieve buien kan opvangen en hoe het kind zich beter kan voelen.
  - c Ik ben benieuwd naar de oorsprong van dit gedrag. Ik probeer hierop zicht te krijgen door de leerling en klasgenoten te bevragen.
- 3 Je bespreekt een actueel thema met je collega. Je gaat niet akkoord met zijn/haar standpunt. Hoe reageer je?
  - a Ik ben benieuwd naar de argumenten en laat hem zijn/haar mening toelichten, ook al heb ik een andere visie.
  - b Ik luister verder met een half oor en denk er het mijne van.
  - c Ik probeer een ander perspectief binnen te brengen over dat thema, zodat we het eens vanuit een andere invalshoek kunnen bekijken.
- 4 Je krijgt een brief in verband met de geplande bouw van een GSM-mast in de buurt van de school. Wat doe je eerst?
  - a Ik zoek op wat dit precies inhoudt en informeer mezelf over de kwestie.
  - b Ik sluit me aan bij een petitie hiertegen.
  - c Ik sta stil bij het feit dat ik zelf een GSM gebruik en dat een mast hiervoor noodzakelijk is.

- 5 Je werkt met een team drie weken lang rond dino's in de kleuterklas, met als kers op de taart een uitstap naar het museum. Een kleuter wil niet mee. Wat doe je?
  - a Ik ga na waar dit gevoel vandaan komt: is de kleuter ergens bang voor, speelt er iets anders?
  - b Ik probeer hem te overtuigen door te zeggen hoe leuk het wordt en benadruk dat alle vriendjes meegaan.
  - c Ik toon begrip en erken dat dit spannend kan zijn, en geef nog even de tijd om erover na te denken.
- 6 Kan jij op school iets doen tegen de klimaatopwarming?
  - a Ja, ik vind dat we doen wat we kunnen. We dragen ons steentje bij door acties voor het klimaat, de kinderen betrekken we hier actief bij.
  - b Ja, ik vind dat we kinderen inzicht in een brede blik op de klimaatopwarming moeten geven, los van mogelijke acties.
  - c Ik betwijfel of die kleine acties wel ergens toe bijdragen.
- 7 Wat denk je bij het dagelijks sorteren van afval van klasactiviteiten zoals tussendoortjes of knutselactiviteiten?
  - a Ik vind het belangrijk dat we correct sorteren zodat er ook voldoende materialen gerecycleerd kunnen worden.
  - b Ik zie de leerlingen en mezelf als schakels binnen de afvalkwestie: hoe minder, hoe beter voor mens, dier en natuur.
  - c Er kruipt veel tijd en energie in dus ik knijp al eens een oogje dicht: een fout gesorteerd blikje zal het verschil niet maken.
- 8 Hoe denk je over participatie van kinderen in de klas?
  - a Ik beperk dit tot het stemmen voor een bewegingsmomentje of iets dergelijks omwille van mijn dagplanning. Op die manier ben ik zeker dat ik mijn lessen en doelen bereik.
  - b Ik geef kinderen regelmatig de kans om inhoud aan te brengen bv. voor een actueel of om klasafspraken in vraag te stellen. Ik hoop op die manier bij te dragen aan de betrokkenheid.
  - c Ik hecht erg veel belang aan participatie en ga na in welke vorm of in welke mate het de betrokkenheid en welbevinden van de kinderen verhoogt.

Mijn score:

Antwoorden

Van 8 tot 32:

systeemdenken is voor jou (nog) geen tweede natuur. Wie weet, kan je door stil te staan bij de samenhang van feiten en elementen bewuster gaan systeemdenken. Een meer open houding voor andere visies en meningen of uitstel van oordeel zal gewaardeerd worden.

Van 33 tot 56:

je staat al meer dan gemiddeld bewust stil bij de oorzaken en gevolgen van een gebeurtenis. Je bent je bewust van verschillende invalshoeken en mogelijkheden om situaties in de goede richting te veranderen.

Van 57 tot 80:

systeemdenken zit in je bloed. Wat je doet, is goed doordacht. Je zoekt bewust naar plaatsen in het systeem waar je kan zorgen voor verandering. Je denkt vooraf na over oorzaken en mogelijke gevolgen. Je belicht bewust een andere kant van een situatie of mening. Als geen ander kader je losstaande feiten in een ruimer verhaal.

1. a10 – b5 – c5; 2. a1 – b10 – c5;
3. a5 – b1 – c10; 4. a10 – b1 – c5;
5. a10 – b1 – c5; 6. a5 – b10 – c1;
7. a5 – b10 – c1; 8. a1 – b10 – c5

Punten telling

EEN LEIDRAAD VOOR SYSTEEMDENKEN IN DE KLAS

Bij deze gids vind je een leidraad met handvaten om een activiteit systeemdenken voor te bereiden en te begeleiden. Daarnaast lees je er beknopte info in verband met systeemdenken alsook tips voor jouw voorbereiding en begeleiding aangevuld met concrete vragen.

PRILLE WERELDBURGERS

Kinderen zijn prille wereldburgers. Ze gaan op verkenning en experimenteren dagelijks in de wereld thuis, in de klas en op vele, andere plekken. Zowel aan de keukentafel, op de speelplaats als door verhalen en de actualiteit ervaren ze echo's van wat er in de wereld gebeurt. En dat kan best ingewikkeld zijn: de wereld vandaag is immers complex, alsook de vraagstukken waarmee we te maken krijgen. Systeemdenken ondersteunt kinderen in het ontrafelen van deze vraagstukken en scherpt het mondiale bewustzijn en kritische zin vanaf jonge leeftijd aan.

Systeemdenken maakt kinderen bewust van de verwevenheid tussen zichzelf en de diverse wereld en stimuleert hen om met nieuwsgierige, kritische blik verbanden en perspectieven te onderzoeken.

SYSTEEMDENKEN IN HET KORT

Systeemdenken betekent het speuren naar en het onderzoeken van (zinvolle) verbanden. Met de kinderen ga je niet enkel kijken naar de losse elementen, maar ook naar de rol die de delen spelen in een geheel. Die delen kunnen personen, personages, maar ook voorwerpen of abstracte begrippen zijn zoals bv. een klasafspraak. Samen met de kinderen ga je deze elementen vergelijken, rubriceren maar ook uitzoemen om het totaalplaatje te onderzoeken. Systeemdenken betekent tot slot ook stilstaan bij en luisteren naar verschillende gevoelens en standpunten over een kwestie. Kinderen kan je vanaf prille leeftijd kleine stapjes laten zetten in de richting van het *moeilijkere* systeemdenkwerk: voor jij ingewikkelde vraagstukken oploste, leerde je toch ook van 1 tot 10 tellen 😊?

AAN DE SLAG IN DE KLAS

Om deze vaardigheid te laten ontwikkelen, bestaan er verschillende werkwijzen. Je kan heel doelgericht een werkvorm systeemdenken op een thema toepassen. Evengoed kan je bestaande activiteiten zoals bv. een groepswerk of een poppenspel verrijken met systeemdenken aan de hand van door-dachte vraagstelling en begeleiding. Steeds vertrek je vanuit je doel: welk denkproces wil je stimuleren bij de kinderen?

JONGSTE KLEUTERS

Voor de jongste kleuters speur je naar kansen in concrete activiteiten en werk je bij voorkeur individueel of met kleinere groepjes. Je bereidt in functie van je onderwerp een aantal vragen voor en gebruikt deze tijdens stimulerende tussenkomsten of speelse werkvormen.

Bv. Om kinderen delen en gehelen te laten onderzoeken, stel je vragen als *Wat hoort bij...? Wat doet ... daar? Waarbij hoort ...? Wat is er hetzelfde/anders? Kan je dit weglaten, waarom wel/niet? Wat als we dit (alles) samenleggen, wat zie je dan ...?*

Je werkt bijvoorbeeld rond het thema *afval*. Je onderzoekt samen verschillende soorten afval en bekijkt beelden van afval hier (en evt. wereldwijd).

Mogelijke vragen:

Waar hoort dit papiertje bij? Waarvan komt deze schil of papier? Waar gooi je deze bananenschil in? Wat gooi je in een (groene/grijze) vuilbak of bij kippen? Wanneer gooi je daar iets in? Waar zie je nog dit soort vuilbakken, afval ...? Waar gooi je nog afval weg? Kan je de vuilbak weglaten? Ik stapel al het afval op: wat is dit? ...

OUDESTEN KLEUTERS

Bovenvermelde werkwijze kan je ook bij oudste kleuters toepassen of je kan een stapje verder gaan. Werk met grotere groepen of zelfs klassikaal en visualiseer het denkproces aan de hand van denkwolken, afbeeldingen etc. Borduur verder op wat de kleuters inbrengen, maar houd daarbij steeds jouw doel voor ogen bv. wil je hen gevoelens laten verkennen of eerder oorzaken en gevolgen?

EERSTE TOT EN MET DERDE GRAAD

Vanaf de eerste graad kan je meer (schriftelijke) talige werkvormen inzetten en de kinderen zelfstandiger laten werken: individueel, in duo of groepjes. Denken is onlosmakelijk verbonden met taal: de kinderen verwerven een grotere woordenschat en dat creëert kansen om meer in de diepte naar verbanden te zoeken, met meer nuance meningen en gevoelens te verkennen. Ook wordt het tijd- en ruimtebesef van de kinderen stapsgewijs groter, dat kan interessant om bv. langetermijnevolgen of gevolgen wereldwijd te onderzoeken.

Zowel online als in deze gids vind je verschillende werkvormen die je op diverse thema's kan toepassen. Of je kan systeemdenken met de kinderen tijdens een kringgesprek, activiteit of na een verhaal, actualies ... door doelgerichte vraagstelling en begeleiding.

Geef jezelf en de kinderen de tijd om te wennen aan een nieuwe manier van (samen) denken en werken. Zet kleine stapjes: focus je eerst op een tip voor begeleiding en op een beperkt aantal vragen. Herhaal en oefen samen: zo raken jullie hiermee vertrouwd. Probeer eens een werkvorm. Kruid regelmatig je activiteit met vragen die het systeemdenken stimuleren.

ALGEMENE TIPS

- Denk **samen** met en niet voor de kinderen. *Laten we dit samen onderzoeken.*
- Stimuleer het (kritisch) denken door **gerichte vraagstelling**. *Hoe komt het dat ...? Is dat (altijd) zo?*
- Stel (zoveel mogelijk) **open** vragen d.w.z. vragen waarop meerdere antwoorden mogelijk zijn.
- **Vraag door**, toon interesse ook in onverwachte antwoorden.
- Stuur de gesprekken niet teveel. Laat de kinderen **eigen ideeën** en ervaringen binnenbrengen. *Wie heeft dit (ook) gezien, beleefd ...?*
- Blijf **neutraal**: je woordkeuze, intonatie, lichaamshouding en mimiek doen ertoe.
- **Vat samen** of verhelder de ideeën van de kinderen. *Dus jij denkt dat ...*
- **Vergelijk** jouw ervaring met de ervaring van het kind om het denken te prikkelen. *Toen ik dit deed, dan ...lk zag al eens ...*
- Daag kinderen uit om gedachten te **delen** en te verhelderen. *Aisha denkt dit, hoe denk jij er over?*
- Wissel van **tijd- en ruimtaperspectief**. *Hoe was dit toen je oma klein was? Hoe is dit elders?*
- **Valoriseer** het denkproces: toon dat je belang hecht aan het denken van de kinderen bv. door expliciet te benoemen waar ze mee bezig zijn.

TIPS VOOR ANDERSTALIGE KINDEREN

- Zorg voor heterogene groepjes met zowel taalsterke als taalzwakke kinderen.
- Creëer een doe-moment waar ook de anderstalige kinderen bijdragen aan het gesprek. Bv. laat hen aan de klas tonen waar je een bananenschil in gooit.
- Betrek de anderstalige kinderen door hen aan te spreken, samen te vatten, hen een opdracht te geven, ...
- Herhaal wat andere kinderen zeggen. Stel de vraag of iedereen het begrepen heeft. Visualiseer wat je zegt of laat de anderstalige kinderen visualiseren wat zij willen zeggen door te tekenen, uit te beelden, ...
- Geef de (anderstalige) kinderen kaartjes die ze inzetten om iets te vertellen: zo krijgen ze zeker ook een spreekkans of opdracht.

Leidraad systeemdenken achteraan in deze gids
www.djapo.be/systeemdenken-praktijkgids

Docenten aan het woord

Systeemdenken als sleutelvaardigheid voor wereldburgerschapeducatie vindt stilaan zijn weg in de lerarenopleiding. Docenten lerarenopleiding van West-Vlaamse hogescholen Howest en VIVES schijnen alvast hun licht op de zaak.

LEEN VAN DER STOCK

Lector binnen het leergebied Mens & Maatschappij in de educatieve bachelor kleuter- en lager onderwijs, stagecoördinator en trajectbegeleider (Howest Brugge)

De vaardigheden binnen systeemdenken bereiden toekomstige wereldburgers voor op een toekomst/job/wereld die we vandaag nog niet kennen.

1. Welke link heeft je vak met wereldburgerschapeducatie?

Als lector Mens & Maatschappij zet ik sterk in op wereldburgerschapeducatie & educatie voor duurzame ontwikkeling. Ik geef mee vorm aan de leerlijn wereldburgerschapeducatie en duurzame ontwikkeling. In de voorbije jaren werkte ik samen met Djapo vzw aan het versterken van systeemdenken bij de studenten kleuter- en lager onderwijs zodat zij deze vaardigheid vlot in hun stage konden inzetten. Tot slot stonden in een aantal (recente) uitwisselingsprojecten wereldburgerschapeducatie en educatie voor duurzame ontwikkeling heel centraal.

2. Welke meerwaarde biedt systeemdenken voor je vak(didactiek)?

Systeemdenken is een methodiek die je kan inzetten om diverse wereldburgerschapcompetenties te versterken. Hiermee leer je een onderwerp vanuit verschillende standpunten te bekijken. Dit laat toe om **verbanden te leggen** en oorzaak-gevolgrelaties te kunnen benoemen. Na een eerste kennismaking in het eerste jaar,

onderzoeken de studenten in het tweede jaar hoe zij systeemdenken kunnen inzetten in functie van diversiteit of participatie. Zo vormen ze in het kader van de module 'Urban Education'* een aantal professionele leergemeenschappen (PLG) waarin ze heel gericht de impact van systeemdenken op **participatie en betrokkenheid** van leerlingen onderzoeken/verkennen.

3. Welke kansen biedt systeemdenken voor toekomstige leerkrachten in de praktijk?

Enkele studenten binnen Professionele leergemeenschappen merkten terecht op dat de activerende werkvormen systeemdenken de participatie van kinderen verhoogden. Kinderen waren enthousiast en betrokken tijdens deze lessen. De methode daagt de kinderen uit om anders te denken over en te kijken naar de wereld en kan hen zo voorbereiden op een beroep of een toekomst die vandaag nog niet bestaat.

4. Welke uitdagingen biedt systeemdenken voor toekomstige leerkrachten in de praktijk?

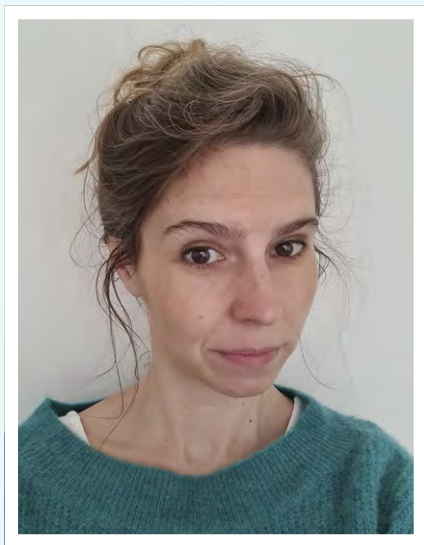
De methodiek systeemdenken vergt **heel wat oefening** om eerst zelf onder de knie te krijgen. Dat merk je zeker bij studenten. Zowel de eerste- als tweedejaarsstudenten moeten heel wat inspanningen leveren om het systeemdenken eigen te maken. Alle deelvaardigheden moet je als leerkracht-inspe voldoende onderhouden door regelmatig toe te passen.

5. Waarom moeten kinderen als (toekomstige) wereldburger kunnen systeemdenken?

Hoe jonger de vaardigheden aangeleerd en ingeoeft worden, hoe succesvoller zij later ook worden toegepast. De deelvaardigheden binnen systeemdenken bereiden toekomstige wereldburgers voor op een toekomst/job/wereld die we vandaag nog niet kennen. De methodiek systeemdenken levert een bijdrage aan hun **maatschappelijke betrokkenheid in de toekomst**.

Leestip <https://wijzijnkruit.be/2020/08/31/leren-van-en-met-elkaar/>.

*Urban education is een module binnen de educatieve bachelor kleuter- en lager onderwijs waarbij de studenten hun kijk op de wereld verbreden en de verbindende kracht van diversiteit toepassen.

STEPHANIE VERVAET

Lector wereldoriëntatie in de educatieve bachelor kleuteronderwijs (VIVES campus Kortrijk)

Samen met kleuters de wereld in al zijn schoonheid én complexiteit verkennen.

1. Welke link heeft je vak met wereldburgerschapeducatie?

Binnen wereldoriëntatie behandel ik samen met de studenten verschillende onderwerpen zoals STEM en wereldburgerschapeducatie, waarbij we ook steeds naar linken zoeken. Ik geef dit aan de studenten in het tweede jaar van de opleiding, waarin de studenten vooral didactisch versterkt worden. Mijn missie is dat de studenten in staat zijn om samen met kleuters de wereld in al zijn schoonheid én complexiteit te verkennen.

2. Welke meerwaarde biedt systeemdenken voor je vak(didactiek)?

De meerwaarde van systeemdenken schuilt in het bewust opzoeken van en leren omgaan met **complexiteit**. Systeemdenken nodigt je daarbij uit om aandacht te hebben voor **verschillende perspectieven en gevoelens**: dit vind ik een meerwaarde. Niet het minst in tijden waarin we bijvoorbeeld via sociale media heel snel (ver)oordelen vanuit ons eigen standpunt, is deze open blik cruciaal, voor de studenten zelf maar zeker in functie van hun didactische aanpak. Wat telt, is luisteren naar elkaar en de **verscheidenheid binnen de klasgroep** waarderen, zonder dat er eenzijdig één zienswijze wordt opgelegd. We durven kleuters al eens onderschatten en gaan daarom deze

diversiteit uit de weg: net om die reden hecht ik belang aan systeemdenken.

3. Welke kansen biedt systeemdenken voor toekomstige leerkrachten in de praktijk?

Systeemdenken helpt leerkrachten om de inbreng van de kleuters te vergroten wanneer ze samen met de kleuters op onderzoek gaan om een problematiek beter te begrijpen. Het biedt houvast om **samen na te denken** en te communiceren over bijvoorbeeld oorzaken en gevolgen, verschillende standpunten, ... Zo bespreek ik in mijn les(sen) een case over mobiliteitskeuze gebaseerd op authentieke getuigenissen. In een kleuterschool is er een actie waarbij kleuters worden beloond wanneer ze kiezen voor een duurzame vervoerswijze. De kleuters die zelf geen inbreng hebben in deze keuze, hebben daar allerhande, onbesproken gevoelens bij. Er zijn droevige kleuters wiens ouders nochtans carpoolen maar evengoed zijn er blijde kleuters wiens vindingrijke ouders de fiets in de auto meenemen. Deze actie is een uitgelezen kans om a.d.h.v. systeemdenken daadwerkelijk 'iets' teweeg te brengen. Geef kleuters (en ouders) de kans om over de **problematiek in al zijn complexiteit** na te denken en de gevoelens en verschillende perspectieven te bespreken. Op die manier ontstaat een openheid die het welbevinden en de betrokkenheid vergroten en waaruit verschillende oplossingen kunnen groeien om op een meer duurzame wijze naar school te komen.

4. Welke linken zie je tussen systeemdenken en STEM?

De **aandacht voor verschillende oplossingen**: dat typeert STEM en precies daarin schuilt ook de meerwaarde van STEM in relatie tot wereldburgerschapeducatie. STEM maakt het mogelijk om actie te ondernemen, om problemen concreet-aanschouwelijk op te lossen via een samenspel van wetenschappen, techniek en wiskunde. Kleuters ervaren zo bijvoorbeeld dat ze problemen in de eigen leefwereld waarvoor geen kant-en-klare oplossingen bestaan, kunnen aanpakken. Ze ontdekken dat er dus meerdere oplossingen mogelijk zijn door te onderzoeken en te ontwerpen. Doorheen dit probleemoplossend proces kan systeemdenken een faciliterende rol spelen door bijvoorbeeld het probleem beter te leren begrijpen en hierbij verschillende perspectieven te beluisteren, ... STEM staat niet los van **de mens en de maatschappij**, systeemdenken kan helpen om deze **relevantie** sterker op de voorgrond te brengen.

Ook didactisch zijn er veel linken tussen systeemdenken en STEM. De grootste gelijkenis schuilt in de **coachende rol** die je als leerkracht opneemt via allerhande **denkstimulerende interacties** zoals vragen stellen. Je stapt mee in het (denk)proces van de kleuters, je denkt samen met hen na en stimuleert hen om hun gedachten te delen.

5. Welke uitdagingen biedt systeemdenken voor toekomstige leerkrachten in de praktijk?

Tijdens het systeemdenken weet je niet altijd waar je zal uitkomen: precies die **openheid** kan een uitdaging vormen. Dat vraagt een dosis vertrouwen in je eigen kunnen en dat van de kleuters. Je creëert een krachtige leer- en speelomgeving waarin kleuters uitgedaagd worden vanuit de wisselwerking met jou. Noodzakelijk daarbij is om als leerkracht ervoor te zorgen dat ieder kind kan meedenken en dit ook kenbaar kan maken. Binnen STEM hecht ik veel belang aan het **diversifiëren van je aanpak** als leerkracht, en dit geldt ook bij systeemdenken. Bijvoorbeeld: kinderen kunnen hun gedachten verwoorden, maar laat hen deze ook tekenen, uitbeelden, ... om hun denken te stimuleren en hun ideeën, ervaringen, ... te delen met anderen.

6. Waarom moeten kinderen als (toekomstige) wereldburger kunnen systeemdenken?

Onze samenleving kent heel wat complexe uitdagingen waarvoor geen eenvoudige, pasklare antwoorden voorhanden zijn, terwijl we die nood wel ervaren. Wat de kleuters vandaag betreft, komt daar nog bij dat we niet kunnen voorspellen welke wereld op hen wacht... Het is cruciaal dat je als kind kan uitgroeien tot een wereldburger die zich **staande** kan **houden**, maar die ook een **actieve rol** wil en kan spelen in de samenleving. Ik vind het belangrijk dat kinderen stapsgewijs en op een doordachte wijze leren hoe ze kunnen bijdragen aan de samenleving en dit vanuit het hart. Zodat je als kind en toekomstige volwassene actie onderneemt omdat je dit zelf relevant/zinvol vindt, en met het nodige respect voor de andere.

Leestip <https://kleutergewijs.wordpress.com/2021/05/12/stem-in-de-kleuterklas-dat-is-exploreren-en-problemen-oplossen/>

HUGO VERKEST

Docent Godsdienstdidactiek, RZL, vredes- en herinneringseducatie (VIVES campus Torhout)

Systeemdenken prikkelt de verwondering over de wereld en het leven: hoe meer verwondering, hoe minder verwonding

1. Welke link hebben je vakken met wereldburgerschapeducatie?

Net zoals in wereldburgerschapeducaties telt ook bij herinnerings- en vredeseducatie het holistisch perspectief. In deze educaties staan niet enkel de historische feiten centraal - 'de oorlog' - maar schenk ik bijzondere aandacht aan de context. In deze vakken geven we de feiten een gezicht, een naam en een kader. We onderzoeken belangrijke concepten zoals *vrede*: soorten vrede, organisaties, .. enz. We gaan na hoe *vrede* als begrip vorm krijgt vanaf de kring in de klas.

Daarnaast hecht ik ook belang aan een personalistisch perspectief: de mens is niet enkel een individu, maar een persoon met hart, hoofd en handen in volle ontwikkeling, verbonden met en ingebed in een samenleving. In mijn vakken verkennen we zowel de geschiedenis als *les petites histoires* met aandacht voor het her-denken van de rol van mannen, vrouwen en kinderen en de mens als slachtoffer, dader of toeschouwer.

2. Welke meerwaarde biedt systeemdenken voor je vak(didactiek)?

Wereldburgerschap werkt aan het mondiale bewustzijn. Het stimuleert je besef dat de wereld steeds hier en nu aanwezig is o.a. in de producten die je consumeert (of produ-

ceert): je bent je bewust waar ze vandaan komen, hoe ze geproduceerd en getransporteerd werden. De wereld staat als het ware op de ontbijttafel. In de vakken die ik geef, is het van belang te beseffen dat we allen **deel uitmaken van een groter geheel m.n. de samenleving**: het draait dus niet enkel om burgerschap maar om wereldburgerschap. We beseffen soms te weinig dat we verbonden zijn met heel veel netwerken in onze samenleving.

Systeemdenken nodigt je nu net uit tot die bredere kijk: het helpt je om *ervaringsverruimend* te denken. Het nodigt immers steeds uit tot het wisselen van perspectief. Bovendien staat wereldburgerschap ook voor **engagement**, voor actief en geïnspireerd burgerschap. Om daartoe te komen, helpt systeemdenken je stil te staan bij de **oorsprong en de gevolgen van acties**. Wereldburgerschap start met actief bezig zijn in de klas, met democratisch denken en handelen: vanaf de kring en zo uitdijend naar de school, omgeving, gemeente, provincie, regio ...

3. Welke kansen biedt systeemdenken voor toekomstige leerkrachten in de praktijk?

Systeemdenken biedt een **theoretisch model** maar ook **praktische handvaten** om aan de slag te gaan met het denken in oorzaken en gevolgen, in delen en gehelen en het wisselen van perspectief. Deze handvaten, bestaande uit een toolbox van werkvormen, zijn gedragen door een theoretisch model en helpen systeemdenken meteen toe te passen op allerlei onderwerpen. De werkvormen stellen (toekomstige) leerkrachten in staat om bv. in de lessen wereldoriëntatie of begrijpend lezen enz., zaken te visualiseren, boeiende bordplannen te maken en door sterkere vragen het denkproces van de kinderen te stimuleren.

4. Welke uitdagingen biedt systeemdenken voor toekomstige leerkrachten in de praktijk?

De grootste uitdaging zie ik in het **omgaan met de actualiteit en hete hangijzers**. Hoe maak je toekomstige leerkrachten alert voor de actualiteit en zien ze de mogelijkheden om systeemdenken te gebruiken? Wat ik bedoel: hoe leer je hen achter of door de feiten heen kijken, zodat ze zich niet vastpinnen op de *faits divers* of op de sensatie? Daarbij aansluitend: we leven in een context vol maatschappelijke en mondiale uitdagingen. Hoe gaan we in de toekomst met andere crisissen om? In dat verband

is het zinvol dat toekomstige leerkrachten de relevantie van systeemdenken inzien om hun blik te verruimen en te verdiepen. De uitdaging is dus of en hoe zullen de toekomstige leerkrachten de toolbox systeemdenken inzetten om maatschappelijke, actuele vraagstukken te decoderen en te ontsluiten?

Bovendien worden ze ook uitgedaagd om keuzes te maken: welke actualiteit brengen ze zelf of de kinderen binnen en wat wordt er geselecteerd? Handboeken maken al een preselectie over het verleden maar hoe kan de leerkracht doordacht een denkoefening toepassen op de lopende actualiteit? Tot slot is het van belang dat deze denkoefeningen geen losse flodders blijven, maar dat systeemdenken een vaste plek krijgt: duurzaamheid in de aanpak.

5. Waarom moeten kinderen als (toekomstige) wereldburger kunnen systeemdenken?

Dit heeft te maken met het ontwikkelen van **weerbaarheid**: je geeft kinderen een tweede ruggengraat. Systeemdenken doet je bewust en op termijn automatisch de dingen kritisch te bevragen. In de vernieuwde eindtermen voor het basisonderwijs wil men systeemdenken integreren, dat vind ik positief. Maar je moet daarvoor mensen 'vormen' en daar ligt een rol voor trainers en leerkrachten weggelegd. Systeemdenken sterkt kinderen om later **kritisch te kijken en denken**, zodat ze zich niet zomaar laten inpakken. Ik zie dus ook linken naar mediawijsheid. Systeemdenken is niet enkel een methodiek, het gaat over een denkgewoonte, het durven her-denken.

Bovendien prikkelt systeemdenken de **verwondering** over de wereld en het leven in al zijn facetten. Dat is cruciaal: hoe meer verwondering, hoe minder verwonding. Het subject van je verwondering, wil je niet kwetsen of schaden. Vanuit deze ervaring leren kinderen vanaf jonge leeftijd respect te hebben voor de mens en wereld. Dit kan enkel als je je onderwijs vertraagt: vertraagen door te blijven doorvragen!

leestip <https://www.decoding.education/>

VANESSA VANTHOURNOUT

Docent Levensbeschouwend en godsdienstig ontwikkelen, Integratie, Supervisie, Omgaan met het team en leerkrachtig voor de klas staan (VIVES campus Brugge)

Stysteemdenken draagt bij aan het invullen van een betekenis- en zinvol leven

1. Welke link hebben je vakken met wereldburgerschapeducatie?

Een wereldburger is zich bewust van het feit dat hij onderdeel is van een wereld waar zorg voor zichzelf, de ander en alle levende wezens een essentieel onderdeel is om te overleven. Ik onderzoek samen met hen hun persoonlijke identiteit: wie ben ik, hoe kijk ik naar de anderen, is dit een wenselijke vorm van zijn? Binnen Levensbeschouwelijke vakken en projecten is er plaats om te onderzoeken op welke manier we met al die verschillende identiteiten hier samen kunnen (over)leven. Abstracte waarden zoals vrede, vrijheid, respect onderzoeken we aan de hand van concrete casussen. Ik wil hen verder brengen dan elkaar tolereren, ik wil dat ze elkaar respecteren.

Wereldburgerschapeducatie betekent immers meer dan iedereen vormen tot een wereldburger die in het systeem past. Ik wil dat ze onderzoeken hoe ze een betekenisvol leven kunnen leiden. Want betekenisvol zijn voor anderen, maakt gelukkig. Ontdekken op welke manier men deel van het geheel kan zijn. Welke waarden horen hierbij? Kan ik loskomen van de prestatiecultuur? Hoe word ik een goed mens?

Ik wil op zoek gaan naar story-sharing, voorbij het individualisme dat nu sterk overheerst. In de vakken van de BANABA zorg zoek ik samen met studenten hoe we van de school een oefenplaats kunnen maken om op diverse wijzen tot leren te komen, te durven verschillen van mening. Wereldburgers hebben geen schrik van conflicten en zijn in staat om op democra-

tische wijze besluiten te nemen die de stem van de minderheid mee opnemen.

2. Welke meerwaarde biedt systeemdenken voor je vak(didactiek)?

Systeemdenken illustreert hoe alles en iedereen met elkaar verweven is. Het biedt tools om je eigen **referentiekader** te onderzoeken. Hoe is mijn mens- en wereldbeeld opgebouwd? Je oefent jezelf en de kinderen om de zaken vanuit **verschillende perspectieven** te bekijken, je debatvaardigheden komen aan bod en je stelt jezelf de vraag voor welke zaken jij in actie wil komen. Systeemdenken verruimt ook je tijds- en ruimtaperspectief en helpt je om oorzaak-gevolgrelaties binnen onderwerpen te verkennen. Allemaal zaken die ik train in mijn lessen. Ik werk namelijk rond thema's zoals verbondenheid, gevoelig worden voor goed en kwaad, meerduidig analyseren, zicht krijgen op je eigen levensbeschouwelijke positie, enzovoort.

Een les rond *dekoloniseren* noem ik geslaagd als je bewust de verschillende perspectieven opzoekt. 'Wat is er toen gebeurd dat nu nog altijd in onze maatschappij speelt? Wat kunnen we nu doen om *het heden* en de *toekomst* inclusiever te maken, aan herstelbemiddelingen te doen?' Datzelfde geldt voor het thema *kansarmoede*: draagt het individu of het systeem de schuld?

Systeemdenken brengt beweging in deze thema's door te onderzoeken wat je zelf kan betekenen – het is **actiegericht** – in plaats van steeds het dader-slachtofferverhaal te vertellen. Deze voorbeelden tonen ook aan hoe systeemdenken het diepgewortelde binaire of zwart-witdenken helpt loswrikken of doorbreken door multiperspectief aan te reiken. Zoiets is ook belangrijk als we de studenten leren om een project op te bouwen vanuit verschillende vakken. In de opleiding zit een leerpad systeemdenken ingebouwd zodat ze aan de slag kunnen met verschillende werkvormen.

In het vak 'Supervisie' leer ik studenten inzien dat ze onderdeel zijn van een systeem waar hun acties gevolgen hebben voor individuele leerlingen, ouders, collega's, directie, de buurt. Speelsere methodieken zorgen er voor dat deze denkoefeningen bekijken. Zo gebruikte ik eens de werkvorm 'Kapitein Eenoog' om studenten bewust in- en uit te laten zoomen op situaties.

3. Welke kansen biedt systeemdenken voor toekomstige leerkrachten in de praktijk?

Het kader van systeemdenken geeft **houvast én concrete oefeningen** die snel bruikbaar zijn in heel wat contexten. De methodiek besteedt aandacht aan het zichtbaar maken van het denken. Vaak komt een kleine ingreep zoals het **visualiseren**

alle kinderen ten goede en niet enkel de neurodiverse kinderen. De werkvormen oefenen in het wisselen van perspectief maar ook in debat en besluitvorming. Daarbij stimuleert het je om gevoelig te worden voor de stem van de minderheid en daar rekening mee te willen houden. Systeemdenken traint je in het herkennen van zowel bedoelde als onbedoelde effecten en reikt op die manier ook kansen op herstel aan.

Laat bv. kinderen in een 'Als... dan...'-oefening de gevolgen onderzoeken van het toelaten van hoofddoeken op school. *Als een meisje met hoofddoek wordt toegelaten op school, dan ...*

4. Welke uitdagingen biedt systeemdenken voor toekomstige leerkrachten in de praktijk?

Kinderen leren systeemdenken vraagt **tijd**. Je moet erop vertrouwen dat vertragen in je lespraktijk op andere momenten het leren zal versnellen. Debatteren leer je niet op een dag. Emotioneel geladen onderwerpen kunnen bovendien **weerstand** oproepen. Meer nog: wat als kinderen de weerstand tegenover bepaalde zaken omzetten in een actie op school en bijv. in een brief aan de directie bepaalde regels aankaarten?

Systeemdenken houdt je ook een **spiegel** voor: welke rol speelt je eigen referentiekader in je lespraktijk? Mogen we zomaar alles doen wat we graag willen? Hoe denk je over niet-westerse perspectieven zoals inheemse wereldbeelden en filosofieën uit het Zuiden? Als toekomstige leerkracht kom je onvermijdelijk in contact met deze perspectieven en zal je ook op paradoxen botsen. Om verdraagzaam te zijn, zal je misschien ook wel eens onverdraagzaam moeten zijn.

5. Waarom moeten kinderen als (toekomstige) wereldburger kunnen systeemdenken?

Kinderen leven in een **complexe wereld** bestaande uit verschillende systemen: economisch, politiek, cultureel, ethisch, digitaal .. enz. **Inzicht** verwerven in deze kleine én grotere systemen helpt je om er deel van uit te maken, ze in vraag te stellen en ze bij te sturen. Systeemdenken spreekt **cognitieve en creatieve persoonlijkheidskenmerken** aan. Kinderen kunnen verschillende talenten aanspreken om zich te engageren. Zo creëert voor een betoging de danser een flashmob, de tekenaar een affiche, de schrijver een tekst, de fotograaf maakt sprekende beelden,...kortom hoofd, hart en handen worden ingezet om elk op hun subjectieve manier een zinvolle bijdrage te leveren aan hun verhaal in de wereld.

leestip <https://deep-democracy.be/>

Jari
 Wereldburgerschap is mensen kritisch laten kijken naar de wereld en naar anderen.

Fien
 Als burger inspraak hebben, meedenken, -werken en -draaien bij alle dingen die invloed hebben op wereldvlak.

Ann
 Me betrokken voelen bij wat er in de wereld gebeurt en je handen mee uit de mouwen steken indien dat mogelijk is.

Charlotte
 Elke burger heeft verantwoordelijkheid om bij te dragen aan de economie, ecologie, maatschappij,... Als iedereen zijn steentje bijdraagt hierin, is er evenwicht.

Lieselotte
 Stilstaan bij wat er omgaat in de wereld. Je bekijkt het ruim en denkt bewust na over voor- en nadelen.

Sandy
 (leerkracht 2de graad)
 Leren kritisch denken en vanuit verschillende perspectieven naar onze wereld kijken.

WAT BETEKENT WERELDBURGERSCHAP VOOR JOU?

Leerkrachten en studenten lerarenopleiding kleuter- en lager onderwijs aan het woord.

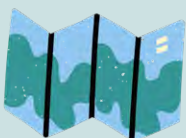
Caro
 Je bent onbewust veel bezig met burgerschap. Toch is het een proces waarin je kan groeien door er veel bij stil te staan.

Marie
 Wereldburgerschap is voor mij vooral beseffen wat jouw eigen impact is op de wereld rondom jou. Beseffen hoe jouw acties effect kunnen hebben op de mensen dichtbij, maar ook veraf. Wereldburgerschap is het kritisch kijken naar de wereld en zijn problematieken en manieren vinden om hier een actieve rol in te spelen. Het besef dat alles en iedereen verbonden is sluit hier voor mij ook zeer nauw op aan.

Trui (leerkracht 2de en 3de kleuter)
 Respect hebben voor iedereen en de mening van anderen, elkaar kunnen verdragen en op een goeie manier kunnen samenleven.

COLOFON

Redactie: Sabine Anné, Wendy Blanckaert, Laurens Bynens, Ann Matton

Vormgeving: Sofie Moons

Foto's en illustraties: Shutterstock, Sofie Moons

Illustraties Gloop en Teo: Gunter Segers

Drukkerij: Zwartopwit

Verantwoordelijke uitgever: Kaat Boon

© 2021 / Djapo

Redactie

Djapo vzw

Ortolanenstraat 6

3010 Kessel-Lo

016 29 21 27

info@djapo.be

www.djapo.be

Deze praktijkgids kwam tot stand in het kader van een traject *Systeemdenken voor Wereldburgerschapeducatie* met de steun van de provincie West-Vlaanderen en in samenwerking met de West-Vlaamse hogescholen Howest Brugge en VIVES campus Brugge, Kortrijk en Torhout.

Onze oprechte dank gaat uit naar:

- de provincie West-Vlaanderen voor het vertrouwen en de gewaardeerde samenwerking;
- de docenten lerarenopleiding voor de betrokkenheid, toegewijde inzet tijdens het traject en bijdrage aan deze praktijkgids: *Leen Van der Stock (Howest Brugge), Maaïke Loncke, Vanessa Vanthournout (VIVES campus Brugge), Sofie Pottier, Hugo Verkest (VIVES campus Torhout) Nathalie Colle, Nele De Jaeger, Elien Demeyere en Stephanie Vervaeet (VIVES campus Kortrijk);*
- de studenten educatieve bachelor kleuter en lager onderwijs voor hun bijdragen:
VIVES Brugge: *Lieselotte Malysse en Tanguy Rivière*
VIVES Kortrijk: *Caro Libbrecht, Emma Moerman, Sara Moulin, Marie Vanden Berghe, Lowie Defoor*
VIVES Torhout: *Indra Defoirdt, Amber Demolder, Jari Deceuninck*
HOWEST Brugge: *Jenka D'Hulster, Sharon Reyserhove, Stefanie Proot, Robin De Beir, July De Blecker, Silke De Bree, Loki Ghewy, Febe Christiaen en Jessica Beeckman.*

Provinciaal reglement 'Wereldburgerschap stimuleren in West-Vlaanderen'

De Provincie West-Vlaanderen wil diverse actoren stimuleren en ondersteunen om kwaliteitsvolle activiteiten op te zetten die het draagvlak voor mondiale solidariteit en wereldburgerschap vergroten. Het provinciebestuur wil hiermee bijdragen aan de realisatie van de SDG's van de Verenigde Naties.

Het uitgebreide reglement lees je op <https://www.west-vlaanderen.be/reglement-wereldburgerschap-stimuleren-west-vlaanderen>.

In deze publicatie wordt verwezen naar het Archief voor Onderwijs.

Op de online beeldbank Het Archief voor Onderwijs van meemoo vinden leerkrachten audiovisuele collecties met een selectie materiaal uit onze archieven, op maat van de leerplandoelen en eindtermen in het onderwijs. Als leerkracht kan je er gratis een account aanmaken.

Deze publicatie werd 100% CO₂-neutraal gedrukt op gerecycleerd papier

100%
CO₂-neutraal gedrukt
op gerecycleerd papier

zwartopwit
duurzaam drukwerk

Met de steun van

west-vlaanderen
de gedreven provincie

howest
hogeschool

DENK DE WERELD OP PUNT

